

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ**

Əlyazması hüququnda

İSLAMZADƏ SƏDDAM ARAZ

“Biznesdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının aktual problemləri”

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı : 060409 “Biznesin idarəedilməsi”

İxtisaslaşmanın adı : “Biznesin təşkili və idarə edilməsi”

Elmi rəhbər : dos.,doc. E.R.Səmədova

Magistr proqramının rəhbəri : i.ü.f.d.,dos. R.Ə.Abbasova

Kafedra müdiri: i.ü.f.d.,dos. M.Ə. Əliyev

BAKİ - 2015

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Qloballaşan dünyada bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın ən vacib sahələrindən biri biznesdir. Bu yüksək rəqabət şəraitində eyni sahə üzrə çoxlu sayda firma fəaliyyət göstərir. Bu rəqabətli fəaliyyət zamanı rəqiblər arasında xüsusi yerə və imicə sahib olmaq bütün biznesmenlərin ən əsas vəzifəsidir. Bunun üçün onlar strateji planı hazırlayarkən qarşıda duran ən önəmli məsələlər firmanın müstəqilliyini, uzun müddətli fəaliyyətini, bu müddətdə maksimum mənfəətli olmasını təmin etməkdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün də firmanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması lazımdır. Yəni yüksək mənfəət üçün mənfəət gətirən amillərin tam güvənilir vəziyyətdə olması əsas şərtidir. İqtisadi təhlükəsizlik maliyyə, personal, texniki və texnoloji, informasiya, hüquqi, siyasi təhlükəsizliyin təmin olunmasının məcmusudur.

Biznesin təhlükəsizliyinin təmin olunması vasitələrinin günbəgün inkişafı və ölkəmizdə bunun zəif araşdırılması və az önəm verilməsi dissertasiya mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi, biznesdə iqtisadi təhlükəsizliyin sistemləşdirilmiş istiqamətlərinin araşdırılması və təkmilləşdirilməsi üçün təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Biznesdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının kompleks tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- İqtisadi təhlükəsizliyə mümkün hədələrin təhlili və qruplaşdırılması;
- Azərbaycanda kredit sisteminin təhlili;
- Bank sektorunda təhlükəsizlik amilləri və onların təhlili;

- Ölkəmizdə bankların iqtisadi təhlükəsizlik tədbirlərinin inkişafına dair təkliflər hazırlamaq;

- Təhlükəsizliyin informasiya bazasının təhlili;
- Təhlükəsizliyin təmin olunmasında dünya təcrübəsindən yararlanmaq.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Biznesdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması və aktual problemlərinə dair məsələlər bir çox yerli və xarici alimlər tərəfindən zaman-zaman tədqiq edilmiş və edilməkdədir. Belə ki, yerli alimlərdən M. M. Sadıqov, Q. N. Manafov, A. B. Abbasov, M. İ. Bərxudarov, N. M. Məmmədov xarici alimlərdən V. K. Sençaqov, V. İ. Yaroçkin, Gizem Akalp, Nürettin Yamankaradeniz və digərlərinin əsərlərində əlaqədar məsələlər tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Xalqbank ASC kommərsiya bankının maliyyə hesabatı, tədqiqatın predmetini müasir biznesdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını Azərbaycanın və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin elmi əsərləri, Azərbaycan Respublikasının Qanunları, elmi konfransların materialları təşkil edir.

Tədqiqat prosesində tarixi və məntiqi yanaşma, müqayisəli təhlil, statistik qruplaşdırma və s. üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir;

- Biznesdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətlərinin sistemləşdirilməsi,
- Problemlərin təsnifləşdirilərək kompleks tədbirlər planının təkmilləşdirilməsi,
- İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında korporativ resurslardan effektiv istifadənin təkmilləşdirilməsi,
- Resurs təminatı yollarının təkmilləşdirilməsi,
- Banklarda dələduzluğun qarşısının alınması tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi.

Tədqiqatın informasiya bazasını, Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər akademiyasının kitabxanası, Mərkəzi Bankın rəsmi saytı, yerli və xarici elmi saytlar, bankların illik hesabat jurnalları və rəsmi saytları təşkil edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycan Respublikasında biznes sahələri üzrə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması üzrə irəli sürülmüş kompleks tədbirlərdən, tövsiyyə və təkliflərdən istifadə olunması və bank sektorunda təhlükəsizliyin təmin edilməsində inkişafa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməkdən ibarətdir.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarətdir. Qəbul olunmuş standartlara müvafiq olaraq ümumi həcmi 83 səhifədir. Dissertasiya işində 2 cədvəl, 4 sxem var.

Fəsil 1. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının nəzəri-metodoloji aspektləri

1.1. İqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası və onun xüsusiyyətləri

Biznes, iqtisadi mühitin qeyri-stabil olduğu bir şəraitdə riskli və təhlükəli fəaliyyətdir. Biznesdə risk iqtisadiyyatın vəziyyəti, siyasi qeyri - sabitlik, rəqiblərin və cinayətkar qrupların (şəxslərin) qeyri - qanunu hərəkətləri, təbii fəlakət ilə əlaqədardır. Tanınmış türk tədqiqatçısı B. Dedeoğlu bu aspektləri ümumiləşdirərək iqtisadi təhlükəsizlik anlayışını - mövcud resursların və vəziyyətin qorunması və davam etdirilməsi baxımından bir çox daxili və xarici təhdidlərin yaxud bu istiqamətlərdəki, strateji qərarların davamlı tənzimlənməsinin reallaşdırılması kimi qeyd edir. Biznesin iqtisadi təhlükəsizliyi, maliyyə, informasiya, texnologiya, personal, hüquqi, siyasi və təşkilati idarəetmədə xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.[16. 45]

Bu tədbirlərin kompleks şəkildə tətbiqi, sahibkarlığa, biznes fəaliyyətində baş verən və verə biləcək riskləri mümkün qədər azaltmasında köməklik edir. Biznesin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində dövlət orqanları - təhlükəsizlik, gömrük komitəsi, həmçinin biznesin təhlükəsizliyini təmin edən firma və təşkilatlar iştirak edirlər. Kompleks mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsinin başlıca məqsədi müəssisənin dayanıqlı və effektiv fəaliyyətini və biznesin inkişafının yüksək potensialını təmin etməkdir. Bunun üçün də hər bir biznesmen yüksək rəqabət şəraitində öz biznesinin təhlükəsiz fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasını işləyib hazırlamalıdır. Araşdırmalardan aydın olur ki, biznesin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsinə lazımınca dəyər verməmək böyük itkilərə səbəb olur. Təsadüfi deyil ki, qərb ölkələrində biznesmenlər təhlükəsizlik sistemlərinin təşkilinə və daim yenilənməsinə gəlirlərinin 25% sərf edirlər.[27]

Biznesin iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası (missiyası və fəaliyyət xətti) müəssisənin təhlükəsizlik xidmətinin inkişafının və formalaşmasının ideologiyasını xarakterizə edir. Onun hazırlanması fəaliyyət xəttinin formalaşmasına imkan verir. Səmərəli seçilmiş iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası müəssisəyə qarşı müsbət fikir yaradır. Kollektivi konkret fəaliyyətə səfərbər edir. Bir sözlə iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası - firmanın qarşıya qoyduğu məqsədlərinə tam və zamanında nail olması, mənfəətli olması üçün kompleks təhlükəsizlik tədbirlərinin məcmusudur. Firma onsuz fəaliyyət göstərə bilməz.

İqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasına daxildir:

- biznesin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- fəaliyyət strategiyasının işlənməsi və ya məqsədlərə çatmaq üçün konkret mühafizə formasının müəyyənləşdirilməsi;
- qarşıda duran məqsədlərə nail olmaq üçün etibarlı mühafizə vasitələrinin seçilməsi.

Konsepsiyanın işlənməsi, biznesin təhlükəsiz olaraq fəaliyyət göstərməsində və inkişafında mühüm rol oynayır. Onun biznesə təsiri aşağıdakılarla təyin edilir:

1. Firma üçün mənfəət gətirən amillərin maksimum səviyyədə təhlükəsizliyinin təmin olunması vacibdir.
2. Konsepsiya biznesmen üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki firma çalışanlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi rəhbərlik üçün çox əhəmiyyətlidir.
3. Konsepsiyanın olması çalışanlarda firmaya qarşı etibarın yaranmasına səbəb olurki bu da firma üçün çox vacib bir amildir.

4. Konsepsiyanın olması firmanın rəqibləri arasında çox böyük üstünlük amilidir.

5. Konsepsiyanın olması firmanın daxili və xarici təhlükələrin əvvəlcədən təsbit edilməsinə və bu təhlükələr nəticəsində dəyən zərərin minimallaşdırılmasına xidmət edir.

Biznesin təhlükəsizlik konsepsiyası müəyyən amillərlə şərtlənir;

- iştirakçıların sayı ilə;
- fəaliyyətlərin kompleksliyi;
- biznesin fəaliyyət sahəsi ilə;
- konsepsiya müəssisə məqsədlərinə uyğunluq,
- firmanın rəqabət üstünlüyü ilə.

Konsepsiyanın məqsədləri təşkiledici, motivləşdirici və nəzarətçi funksiyalarını yerinə yetirməklə mühafizə sisteminin başlanğıc elementidir. Deməli müəssisədə mühafizə məqsədi yoxdursa, onun təhlükəsiz fəaliyyəti də yoxdur.

Məqsədlər müəyyənləşdirilərkən adətən bir neçə suallar meydana çıxır.

1. Hansıları seçmək, hansı ardıcılıqla onları düzmək?

2. Təhlükəsizlik tədbirləri nə dərəcədə aktivdir, onları təmin etmək imkanları necə qiymətləndirilir?

İqtisadi təhlükəsizlik strategiyası, qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün lazım olan hərəkətlərin ümumiləşdirilmiş modelini ifadə edir. Uzunmüddətli perspektivdə rəqabət mübarizəsində firmaya təhlükəsiz fəaliyyət imkanı verən strategiyanın işlənməsinin mahiyyəti çox böyükdür. Korporativ səviyyəsində strategiyanın əsas

vəzifəsi ətrafdakı iqtisadi mühitə daha təhlükəsiz surətdə daxil olmaq və ona qalib gəlməkdir. Müəssisələrin hər biri özünəməxsus mühit amillərinin əhatəsində fəaliyyət göstərir və eyni zamanda qarşılıqlı münasibətdə olurlar. Bu qarşılıqlı münasibətlərin müəssisə üçün tam etibarlı və təhlükəsiz olması müəssisə üçün çox əhəmiyyətlidir. Çoxlu daxili və xarici firmalar (müəssisələr) kompaniyalar hal - hazırda kompyuter sistemi vasitəsi ilə qiymətli informasiyaları toplayıb öz rəqiblərinin hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün əvvəlcədən lazımı tədbirlər görə bilirlər. Qərb ölkələri, ABŞ hətta Azərbaycan Respublikasında sənaye casusluğunun mühafizəsi tam yüz faizli deyildir. Buna görə də düzgün və etibarlı təhlükəsizlik konsepsiyasının olması biznesi bu risklərdən qorumağa çox kömək edir.[27]

Qeyd etmək lazımdır ki, ətraf mühitin müəssisələrə birbaşa və dolayı təsiri gündən-günə artır ki, bu da qarşılıqlı münasibətləri mürəkkəbləşdirir. Mövcud texnologiyaların istifadə imkanları dəyişir, rəqiblərarası rəqabət genişlənir, dələduzluq halları genişlənir. Bütün bunlar müəssisənin fəaliyyətinə təsirsiz qalmır. Məhz düzgün seçilmiş təhlükəsizlik strategiyası dəyişkən, qeyri-müəyyən və risklərlə dolu mühitdə müəssisəyə daha düzgün istiqamət seçməyə köməklik göstərməkdədir.

1.2. Biznesdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında universal tədbirlər

Qloballaşan müasir dövrdə aktuallığını artıran məsələlərdən biri iqtisadi təhlükəsizlikdir. Qloballaşma ilə əlaqədar müəssisələr arasında rəqabət getdikcə artmaqdadır. Həm siyasi, həm də iqtisadi rəqabətin güclənməsi hazırkı cəmiyyətdə iqtisadi təhlükəsizliyin əhəmiyyətini daha da yüksəlməkdədir. Ümumiyyətlə, bu məsələyə iki mənada yanaşmaq olar:

Birinci geniş mənada, burada söhbət dövlət və cəmiyyətin iqtisadi təhlükəsizliyindən gedir. Bu yanaşmada buna qoyulan tələblər də, kifayət qədər böyükdür.

İkincisi isə, bir qədər dar çərçivədə iqtisadi təhlükəsizliyin təhlilidir. Bu halda sahibkarın, iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan hər hansı hüquqi və ya fiziki şəxsin iqtisadi təhlükəsizliyindən söhbət gedir. Biz bu araşdırmada əsasən ikinci, yəni dar anlamda iqtisadi təhlükəsizlik yanaşmasına baxacağıq.

İqtisadi təhlükəsizlik iqtisadi stabilliyin, əldə edilmiş iqtisadi imkanların yaxın və uzaq perspektivdə təminatının qazanılmasıdır. Yaxud da elə bir tədbirlər planının icrasından ibarətdir ki, bunun nəticəsi kimi iqtisadi böhranlar və digər xarici təhlükələr zamanı iqtisadi imkanlar minimal səviyyədə zərər görsün. Yəni hər bir vəziyyətdə itki və zərərlərin minimuma endirilməsi üçün tədbirlər planıdır.

Bir qayda olaraq bazar iqtisadiyyatı sahibkarlıq fəaliyyətinin yüksək risk sferasına doğru hərəkətini şərtləndirir. Belə bir şəraitdə təbii olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti rəqabət və müflisləşməyin yüksək riski ilə, yoxsullaşmaq, aldadılmaq, yaxud qarət olunmaq kimi hallarla üzləşmək təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya qalır. Sahibkarlıqda iqtisadi təhlükəsizlik anlayışı xarici və daxili amillərdən asılıdır. Adətən hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətini yönəldən şəxslərin böyük əksəriyyətinin dərin iqtisadi biliyə malik olmaması, onların saziş bağlamaq və digər təsərrüfat əməliyyatları barədə az

informasiyaya malik olması sahibkarların və həmçinin adi vətəndaşların iqtisadi cinayətlərdən və qanun pozuntularından zərər çəkməsinə gətirib çıxarır. Bu da öz növbəsində insanların təkcə maddi vəziyyətinə yox, həm də onların həyatlarına və səhhətlərinə də təsir göstərir. Ümumiyyətlə, sahibkarlıqdakı iqtisadi təhlükəsizliyi də, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi iki, xarici və daxili amillərlə əlaqələndirmək olar.

Xarici amillər:

- Bazar iqtisadiyyatı;
- Ölkədəki iqtisadi, siyasi, hüquqi qanunvericilik;
- Sərbəst rəqabət mühiti;
- Əməkdaşlar;
- Ölkədəki maliyyə sabitliyi
- İqtisadi sabillik və s.

Daxili amillər:

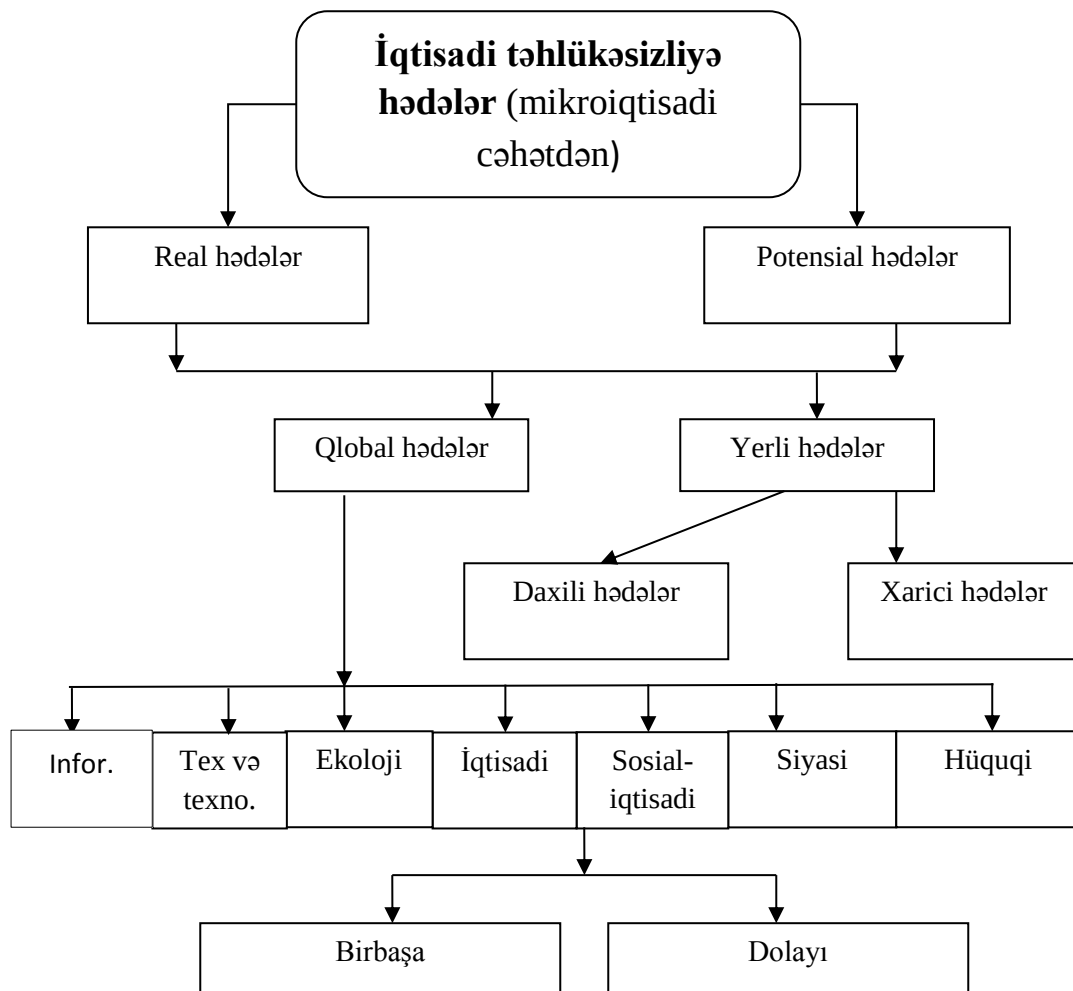
- Korporativ resurslar;
- Kollektivin peşəkarlıq dərəcəsi;
- İdarəetmənin təşkilati səviyyəsi;
- Firmanın istehsal profili (istehsal təyinatı) və s.

Hal-hazırda müasir dünyamızda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsindən daha çox, onun təhlili aktual problem olaraq qalır. Belə ki, hər bir cəmiyyətdə iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası hazırlanarkən iqtisadi təhlükə amillərinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi tələb olunur. Burada qiymətləndirmə dedikdə son hədd qiyməti nəzərdə tutulur. [13. 171]

Bu isə öz növbəsində xüsusi bacarıqlar və iqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin düzgün təhlilini, spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini tələb edir.

Bir problemdən danışarkən ilk öncə onun səbəb amillərinə, yaranma şəraitinə diqqət yetirmək lazımdır. Praktikada da bu belədir, hər hansı problem həll edilməzdən öncə onun səbəb amilləri araşdırılır.

Sxem 1.1. Hədələrin qruplaşdırılması.



Məlum olduğu kimi, iqtisadi təhlükəsizlik indiki və gələcək iqtisadi təhlükələrdən sığortalanmaqdır. Bu iqtisadi təhlükə amillərinin araşdırılaraq düzgün qruplaşdırılması və öyrənilməsi onlardan qorunmağa, onların meydana gəlməsinə imkan verməməyə kömək edir.

Son illər özəl mülkiyyətə əsaslanan iqtisadi subyektlərin fəaliyyət praktikası göstərir ki, onlara dövlət strukturlarından fərqli olaraq müxtəlif cinayətkar qruplar tərəfindən qəsd edilməsi halları tez - tez baş verir. Bu cinayətlərin nəticəsində şirkətlərin

cəmiyyətdəki imicləri zəifləyir və onların normal fəaliyyət göstərməsi ciddi problemlərlə üzləşir.

Hal - hazırki dövrdə cinayətkarlığın iqtisadi əsası artıq mülkiyyət və maliyyə sahələrində də qoyulmaqdadır. Artıq cinayətkarlıq maliyyə kredit sferasında, aqrar və sənaye sektorlarında, nəqliyyat və rabitədə, xarici iqtisadi fəaliyyətlərdə, ticarət və məişət xidmətində də geniş yayılmaqdadır. Daha dəqiq desək, mütəşəkkil cinayətkar qruplar praktiki olaraq dövlətin bütün həyat fəaliyyətini iflic vəziyyətinə salaraq, cəmiyyətə və iqtisadi obyektlərə ənənəvi cinayət növlərindən daha çox təhlükə yaradır və ziyan vurur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bir çox sahibkarların özləri biznes prosesində bəzi məsələləri qeyri-qanuni metodlardan istifadə edərək həll edirlər. Bu metodlara şantaj və zorakılıq daxildir. Biznesin uğurlu fəaliyyəti üçün iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması əsas şərtlərdən biridir. Çünki iqtisadi təhlükəsizlik problemi tam həll olunmadan vaxtında optimal idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi, kommersiya strukturunun stabil və gəlirli fəaliyyətini təşkil etmək mümkün deyil.

Hazırkı şəraitdə öz fəaliyyətinin təhlükəsizliyini təmin etmək sahibkarların, bankın, firmanın, korporasiyaların fəaliyyətinin olduqca vacib şərtlərindən biridir. Bir çox firma rəhbərləri çox təəssüf ki, problemin vacibliyini lazımınca qiymətləndirmir, iqtisadi təhlükəsizliyin təmini üçün lazımı şərait yaratmır. Fikrimizcə, sahibkarlıq fəaliyyətində potensial hədədən və qeyri - qanuni qəsddən müdafiə olunması vacib olan obyektlər bunlardır:

- Personal (çalışanlar və ehtiyat kadr fondunda olan içşilər)
- Maliyyə vasitələri (valyuta, qiymətli metallar, maliyyə sənədləri);
- Maddi vasitələr (tikililər, anbarlar, avadanlıqlar, hazır məhsul və s.)
- Çətin əldə edilən informasiya resursları;
- Program- təchizat, informasiya sistemləri və vasitələri;
- İnformasiya resurslarının müdafiə və mühafizəsi sistemləri və s.

Biznes təhlükəsizliyinə edilən daxili hədələrə bunlar aiddir:

- Firma əməkdaşlığının cinayətkar və digər neqativ fəaliyyəti;
- Kommersiya sirri təşkil edən məlumatların saxlanma rejiminin pozulması;
- Texniki vasitələrdən istifadə qaydasının pozulması;
- Cinayətkar qrupların öz məqsədlərini reallaşdırılmasına və fəvqəladə hadisələrin baş verməsinə şərait yaranması.

Kommersiya strukturlu ştatlı əməkdaşların bu cür hərəkətləri bir qayda olaraq maddi və psixoloji xarakterli konfliktli hallarların yaranmasına səbəb olur.

Biznes təhlükəsizliyinin xarici təhdidlərinə isə bunları aid etmək olar:

- Xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanları, iqtisadi informasiya əldə edən, eləcə də, iqtisadiyyat obyektlərinə qarşı təxribatçılıq edən firmaların xüsusi strukturları;
- Sənaye casusluğu üzrə ixtisaslaşan firmalar və ayrı - ayrı şəxslər;
- Mütəşəkkil cinayətkar qruplar;
- Müxtəlif mülkiyyət forması olan müəssisələrə qarşı fırıldaqçı və qeyri-qanuni fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı şəxslər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz iqtisadi cinayətkarlıq və iqtisadi cinayətin növləri haqqında qisaca məlumat verək. İqtisadi cinayətkarlıq hazırkı dövrdə təkcə iqtisadi yox, həm siyasi, həm də sosial sabilliyə real təhlükə yaradır, bazar münasibətlərinin inkişafını çətinləşdirir, cəmiyyəti parçalayır, vətəndaşlarda pessimistlik və qanuna inamsızlıq yaradır.[17]

Günümüzdə iqtisadi fəaliyyət sferasında yeni cinayət növləri yaranıb. Bunlara yalançı sahibkarlıq, “çirkli pulların” leqallaşdırılması, qeyri - qanuni kredit alınması, kreditin qaytarılmasından yayınma, məqsədli və saxta müflisləşmə zamanı qeyri - qanuni fəaliyyət, qiymətli kağızların buraxılışından sui - istifadə, qəsdən yalan reklam yaymaq, qeyri - qanuni yolla kommersiya sirri olan məlumatın alınması və yayılması, qanuni sahibkarlıq fəaliyyətinə təhlükələr yaratmaq və mane olmaq və s.

Mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq dələduzluq yalandan, yaxud inamdan sui - istifadə yolu ilə özgəsinin malına yiyələnmək deməkdir. Dələduzluq elə cinayət növüdür

ki, o edilən an hiss ediləcək əlamətlərə malik olmaya bilər. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, dələduzluq yolu ilə əmlaka sahib olmaq, yalan və inamdan sui istifadə etməklə baş verir. Belə ki, inam istənilən dələduzluqda başlıca əlamətlərdən biridir. İnamdan sui-istifadə əsasən dələduzun, artıq yaranmış olan etibarlı münasibətlərindən istifadə etməsi kimi hallarla müşayiət olunur. Əvvəlki etibarlı münasibətlərdən dələduz maliyyə krediti almaqda, mal gətirilməsində, qaytarmamaq məqsədi ilə əmlak almaqda istifadə edir. İnamdan sui-istifadə həm də, o vaxt baş verir ki, əməkdaşlar arasındakı münasibət uzun müddət lazımi formada rəsmiləşdirilmir, sazişlər bağlayarkən elementar yazının hüquqi formalarına riayət edilmir. Dələduz isə bundan əlverişli hallar ələ düşən kimi istifadə edir. Bu gün ən çox yayılan dələduzluq növü qabaqcadan planlaşdırılmış müflisləşmədir ki, bunun da sxemi çox sadədir. Əvvəlcə firma o qədər də böyük olmayan sayda mal alır və pulunu ödəyir. Sonra isə kreditlə böyük miqdarda mal alınır və mal təcili olaraq reallaşdırılır və əldə edilən vəsait mənimsənilir. Daha sonra isə, kreditorlar, yaxud firma sahibi məhkəməyə müraciət edir ki, onun müəssisəsini müflis olmuş elan etsin. Onun borcunu ödəyə bilməyəcək halda olduğu elan edildikdən sonra firma ləğv edilir, əmlak isə satılır. Məhz bu yalandan hər hansı bir mala tələb artdıqda da istifadə edilir. Bu cinayətlərin törədilməsində başlıca səbəblərdən biri vəzifəli şəxslərin şəxsiyyəti təsdiqləyən sənədlərin yoxlanılmasındakı göstərdikləri səhlənkarlıqdır. Onlar bir qayda olaraq mövcud olmayan firmaların sənəd və rekvizitindən istifadə edir. Firmalardan böyük məbləğdə kredit avans alır və sonra qaçıb aradan çıxırlar. Firma haqqında məlumat alarkən hər bir sahibkar bu cəhətləri diqqətə almalıdır:

- Firmanın adı: adda yunan hərfinin olması (alfa, betta, siqma), planet adlarının, qadın və kişi adlarının olması, eləcə də firmanın adında geniş yayılmış treyd, servis, inter, kompany, ekspress və s. bu kimi sözlərin olması. Həmçinin də, firmanın adında ancaq xarici sözlərdən istifadə edilməsi;

- Ünvan mövcud olmayan, yaxud uzun müddətdən bəri əsaslı təmir və ya tikinti gedən ünvanın göstərilməsi, hüquqi ünvanın mehmanxana və yataqxana ünvanı, yaşayış evi, yaxud firma rəhbərliyinin iş telefonunun onun ev telefonu olması;

- Qeydiyyat barədə məlumatın olmaması, yaxud onun müəyyən edilməsinin mümkünsüzlüyü;

- VÖEN və bank-hesab kadrlarının olmaması, belə firmalarla əməkdaşlıq qəti olaraq tövsiyyə edilmir;

- Bir şəxsin adına olan xeyli miqdarda firmaların mövcudluğu;

- Səhmdar cəmiyyətlərin səhmləri barədə informasiyanın olmaması;

- Böyük miqdarda firmaların eyni direktorunun olması, eyni adda eyni fiziki şəxsin adına olan xeyli miqdarda bir - birinə bağlı firmaların olması;

- Firmanın xarici iqtisadi fəaliyyət prosesi barədə məlumatın olmaması;

- Uzun müddət ərzində firmanın ancaq bir - iki işçisinin olması barədə informasiya.

Firmanın balans göstəricilərinin diqqətlə yoxlanılması da vacib və əhəmiyyətli məsələlərdəndir. Əlbəttə, yuxarıdakı sadalanan xüsusiyyətlər heç də, hər hansı bir firmanın etibarsız olduğu anlamına gəlməməlidir. Bunlar sadəcə şübhə doğuran amillərdir ki, hər bir sahibkar bu cür hallarla qarşılaşdıqda əməkdaşlıq edəcəyi firma haqqında daha çox məlumatı araşdırıb öyrənməlidir. Biznesmenlər həvəsləndirici təkliflər alarkən və bu zaman təklif verən “xeyirxahlar” sazişin yüksək reatbelliyini təklif edirlərsə, riskin tamamilə olmaması, edilən təklifin qapalı və ancaq istisna olaraq sizə edilməsi və elə buna görə də, sirr saxlanması zamanı çox ehtiyatlı və ayıq olmalıdırlar. Əgər biznesmendən nə isə inadla xahiş edilərsə, inadla təklif edilərsə, bunun kimin və nə üçün lazım olduğu da, aydınlaşdırılmalıdır.[17]

Bir qayda olaraq sahibkarlara belə məsləhət görülür ki: tərəfdaşınız olmaq istəyən firma barədə geniş məlumat toplayın sonra isə araşdırmaq üçün vaxt istəyin və

bu müddət ərzində aldığınız məlumatı dəqiqləşdirin. Sizə məlum olmayan sahəyə girişməyin.

Firma personalı tərəfindən edilən dələduzluq, adətən möhür, şamp, ciddi hesabat blankları, mühasibat sənədləri ilə əlaqəsi olan əməkdaşlar tərəfindən edilir. Firma işçisinin bu cür dələduzluğunun başlıca səbəbi onun şəxsi keyfiyyətləridir. Bu halların baş verməsinə səbəb isə elementar nizam - intizamın olmaması, firmadaxili davranış məcəlləsinin olmaması, firmadaxili nəzarətin və yoxlamanın zəif olmasıdır. Baş verənlərə rəhbərliyin laqeydliyi, təftiş, qəfil yoxlama və auditor yoxlanışının olmaması həddindən artıq inam və s. də bunlara aid edilə bilər.

Ümumiyyətlə biz bu araşdırmada sahibkarlıqda baş verən dələduzluğu şərti olaraq 3 mərhələyə böləcəyik:

Oğurluq - nəgd pulun, əmlak və investorların, informasiya və digər aktivlərin mənimsənilməsi;

Gizlətmə - oğurluğu, etdikləri dələduzluğu gizlətmək üçün gördükləri tədbirlər (dəlillərin məhvi, maliyyə hesabının falsifikasiyası, yalan);

Realizasiya - oğurlanmış malın satılışı, yaxud oğurlanmış məbləğin nəgd yaxud nəgd olmayan pula çevrilməsi, onun xərclənməsi.

Dələduzluq hər üç mərhələdə aşkarlana bilər. Əgər firmada oğurluğa qarşı müdafiə tədbirləri sistem şəklində fəaliyyət göstərsə, bu oğurluq faktını əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Burada həmçinin həmin adamda əvvəllər ona məxsus olmayan cəhətlərin yaranmasını misal çəkmək olar.

Dələduzluğun qarşısının alınması üçün firmadaxili nəzarətin yaxşı işlənilib hazırlanmış sistemi, firma əməkdaşları ilə onun tərəfdaşları, müştəriləri arasında sövdələşmənin qarşısının alınması, personalın daim hərtərəfli yoxlanması, audit sahəsində xəbərdaredici aktiv siyasətin həyata keçirilməsi, personalın firma rəhbərliyi ilə əlaqə saxlaması üçün lazımi şəraitin yaradılması kimi tədbirlər daxildir.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi nəzərə alaraq firma əməkdaşları tərəfindən edilən dələduzluğun qarşısının alınması və biznesin stabil fəaliyyət göstərməsi və inkişafı üçün lazım olan faktorları aşağıdakı kimi sadalamaq olar:

- Başqa şəxsə çek imzalamaq və xərclərin smetasını təsdiq etmək hüququnu verməmək (çıxılmaz hallar istisna olmaqla);

- Heç vaxt tam doldurulmayan çekləri imzalamamaq (yaxud da imzalayarkən boş hissələrin üzərində xəttlər çəkilməlidir), onları ehtiyatda saxlayaraq məzuniyyətə, yaxud ezamiyyətə getməmək, qabaqcadan nömrələnmiş çeklərin yoxlanılması ilə şəxsən məşğul olmaq;

- Ödəniləcək məbləğin ödənilməsini çeklərin imzalanması zamanı həyata keçirmək, çek imzalanmazdan öncə göstərilən malların həqiqətən alınmasına tam əmin olmaq, bütün ödənilmiş çeklərin və ödəniş sənədlərinin yoxlanılmasını menecer şəxsən həyata keçirməlidir;

- Daimi olaraq möhlətlə mal satışının və müxtəlif ticarət güzəştlərinin nəzarətdə olması;

- Firmanın malını ancaq xüsusi yazı maşını ilə, yaxud plastik möhürlə nişanlamalı, qiyməti əllə imzalamaqdan qəti imtina etməli;

- Kassirlərin nəğd pulu hissə - hissə ödəməsi işinə ciddi nəzarət edilməlidir, eləcə də, ödəniş cədvəlləri də menecerin bilavasitə öz nəzarətində olmalıdır. Yaxşı olardı ki, onların hazırlanması və ödənilməsi ayrı - ayrı adamlar tərəfindən icra edilsin;

- Hesablaşma hesabı müntəzəm olaraq yoxlanmalı;

- Malın daxil olmasından dərhal sonra onu mədaxilə yazmaq, diqqətli və ixtisaslaşdırılmış yoxlama olmadan əksik olan malları hesabdən silməməli;

- Satışdan gələn gəlirin rəhbərlik tərəfindən xüsusi nəzarət altına alınması, gəlirin mənbələrini nəzərə almamaq da olar;

- Davamlı olaraq banka gedib bank hesablarının yoxlanması;

- Bütün mal - nəqliyyat sənədlərinə müntəzəm olaraq nəzarət və baxış keçirməli;

- İşə qəbul edərkən mütləq namizədlərin diqqətlə yoxlanılmasını həyata keçirməli, onlar haqqında daha ətraflı məlumat almağa çalışmalı, işçilərin davranışındakı dəyişikliklərə diqqət yetirməlidir. Unutmamaq lazımdır ki, onlarda hər hansı bir dəyişiklik əlaməti müxtəlif problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər;

- Müntəzəm olaraq kadrların rotasiyasını həyata keçirməli, onların yerdəyişməsini etməlidir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində məqsəd və vəzifələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar. Biznes fəaliyyətinin iqtisadi təhlükəsizliyi firmanın həyat əhəmiyyətli maraqlarının daxili və xarici təhlükələrdən müdafiəsi, daha doğrusu, firmanın, onun kadr və intellektual potensialının, korporativ resursların, informasiya, texnologiya, kapital və gəlirlərinin müdafiəsi deməkdir. Firmanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində məqsəd onun fəaliyyətinə vurulacaq ziyanın qarşısını almaq, müəssisənin hüquqlarını qorumaq, əməkdaşları və mülkiyyəti daxili və xarici təhlükələrdən qorumaq, maliyyə vəsaitlərini, maddi dəyərlərini qorumaq, müxtəlif qanun pozuntularını vaxtında aşkarlamaq və aradan qaldırmaq, onları doğuran səbəblərin qarşısını almaq, eləcə də fəvqəladə halların olmasına imkan verməmək, yaxud onların neqativ nəticələrini minimallaşdırmaqdır. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin vacibliyindən çıxış edərək təhlükəsizliyin təmin edilməsi sisteminin həll etdiyi məsələləri aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Firmanı daxili və xarici təhlükələrdən qorumaq dərəcəsi və etibarlılığın səviyyəsinin aşkarlanması, təhlükəsizliyə kompleks yanaşma əsasında rəhbərliyə və personala qarşı olan təhlükənin qarşısının alınması;

- Firmanın maliyyə, maddi və mənəvi maraqlarına dəyəcək ziyanın şərt və səbəblərinin aşkarlanması, eləcə də onun normal fəaliyyət və inkişafının pozulması səbəbinin aşkarlanması;

- Möhkəm, sabit iqtisadi fəaliyyətin strategiya və taktika məsələləri üzrə optimal idarə qərarlarının işlənilib hazırlanması üçün lazımi informasiyanın əldə edilməsi;

- Əməkdaş, müştəri və rəqiblərin öyrənilməsi, firmanın xarici fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

- Hüquqi və fiziki şəxslərin qanuna zidd fəaliyyətləri ilə bağlı vurulan maddi və mənəvi ziyanın əvəzinin ödənilməsi üçün şəraitin yaradılması, iqtisadi təhlükəsizliyin pozulduğu hallarda yaranan neqativ nəticələrin minimumlaşdırılması;

- Kommersiya strukturu barədə əməkdaş və müştərilərdə yaxşı fikirin formalaşması üçün müvafiq təsirin göstərilməsi;

- Firmanın iqtisadi təhlükəsizliyi sisteminin bütün kompleksinin vəziyyətini xarakterizə edən məlumatların yığılması, analizi, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması, onun fəaliyyətinin effektiv olmasının yoxlanılması, nəzarət edilməsi və s.

Müəssisənin etibarlı işinə və onun inkişafına səbəb olan əsas faktorlar, ixtisaslaşmış personal, müvafiq maddi, intellektual və informasiya resurslarıdır ki, bununla əlaqədar olaraq iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə olan fəaliyyət özündə aşağıdakı əsas istiqamətləri birləşdirir:

- Personalı effektiv idarə etmək;
- Müəssisənin maliyyə və maddi dəyərlərinin müdafiəsi;
- Firmanın informasiya resurslarının müdafiəsi.

Effektiv personal idarəetməsi yüksək ixtisaslı kadrların müvafiq vəzifəyə seçilməsi və daimi olaraq təlimlər vasitəsilə ixtisaslarını yüksəltməsidir. Bunun üçün ən vacib şərtlərdən biri kadr auditinin həyata keçirilməsidir. Kadr proseslərinin idarə edilməsinin keyfiyyətcə təkmilləşdirilməsində kadr auditi (işçi heyətin və ya təşkilata məxsus olan insan ehtiyatlarının auditi) xüsusi vasitə kimi çıxış edir. Geniş mənada kadr auditi kadr proseslərinin inkişafına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinə və bütövlükdə personalın idarəedilmə sisteminin etibarlı fəaliyyətinə təsir edən mühüm amillərdəndir. Bundan başqa, kadr auditi idarəetmənin təsirli vasitəsi kimi əmək

münasibətlərində meydana çıxan bu və ya digər problemləri izləməyə və onları vaxtında aradan qaldırmağa imkan verir.[15]

Kadr auditinin mahiyyəti personalın təqsiri üzündən meydana çıxan problemlərin səbəblərini müəyyən etməkdən, onun düzgün seçilməməsi və peşə tələblərinə uyğun istifadə edilməməsi ilə əlaqədar mümkün istehsalat risklərinə təsir edən amilləri təhlil etməkdən, onların əhəmiyyətini qiymətləndirməkdən və təsirinin azaldılması və aradan qaldırılması üzrə rəhbərlik üçün konkret təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Eyni zamanda, kadr auditi mütəmadi xarakter daşıyan lokal nəzarət vasitəsilə əmək ehtiyatlarının idarəetmə sistemi qarşısında duran problemlərin həllində də mühüm rol oynayır. Yəni, kadr auditinin nəticələri əsasında yaranan informasiya, təşkilatın və müəssisənin fəaliyyətində kadrların idarəedilməsi sistemində mövcud olan nöqsanları operativ sürətdə aşkar etməyə və təhlil edilməsi yollarını müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Beləliklə, təhlükəsizliyin kompleks sistemi fiziki və hüquqi şəxslərin və kommersiya strukturlarının daxili və xarici təhlükələrdən qorunmasını təmin edən xüsusi orqan, xidmət, vasitə, metod və tədbirlərin məcmusudur.

Yalnız kompleks yanaşma istənilən kommersiya strukturunun təhlükəsizliyinin təminində yüksək nəticələr əldə etməsinə səbəb ola bilər. İqtisadi təhlükəsizliyin kompleks şəkildə sistemə çevrilməsi bir neçə mərhələdən keçən uzun və gərgin prosesin nəticəsidir. Bu mərhələlərə mühafizə-patrul xidmətinin yaranması, onun sonrakı inkişafı və təhlükəsizlik xidmətinə yüksəlməsi və nəhayət yüksək peşəkarlığa malik nəşriyyat-informasiya şöbələrinin formalaşması aiddir.

Müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi bahalı və əmək tələb edən işdir. Firmanın təhlükəsizliyini təmin edən optimal sistem yaratmaq üçün təhlükəsizlik konsepsiyası işləyib hazırlamaq lazımdır. Bu baza əsasında isə sonra bu sistemin fərz edilən modeli yaradılır və onun uzunmüddətli fəaliyyəti üçün müvafiq mexanizmlər işlənib hazırlanır.

Biznes fəaliyyətinin etibarlı müdafiəsi üçün ya bu sahədə ixtisaslaşmış firmaların köməyinə müraciət etmək, ya da müəssisə özünümüdafiə sistemi yaratmalıdır. Ancaq iqtisadi təhlükəsizlik sistemi yaratmaq üzrə aparılan iş diletantlıqdan uzaq olmalıdır. Daxili və xarici təhlükələri real qiymətləndirərək öz biznesinin əsas müdafiə elementlərinin konsepsiyasını konkretləşdirməlidir. Təəssüf ki, bir çox müəssisə və firmalarda sahibkarlığın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində xüsusi bilik və təcrübəyə malik olan işçilər, məsləhətçilər yoxdur. Lakin belə işçilərin olduğu və müvafiq müdafiə sistemi olan müəssisələrdə də iqtisadi təhlükəsizliyin təmini sahəsində bir çox çətinliklərlə üzləşilir. Bu çətinliklər bazar münasibətlərinin xüsusiyyətlərindən, hüquq-normativ və metodoloji bazanın çatışmazlığından, ixtisaslaşmış mütəxəssislərin yoxluğundan irəli gəlir. Kommersiya strukturunun təhlükəsizlik xidmətinin sayı və tərkibi müəssisənin real ehtiyaclarına əsasən təyin olunur. Onun informasiya məxfiliyinin dərəcəsinə, öz fəaliyyətinin həyata keçirdiyi bazar sektoruna, təhlükəsizlik xidməti qarşısında qoyulan məqsəd və vəzifələrə, yaradılan təhlükəsizlik strukturunun miqyasına və gücünə birbaşa və dolayısı ilə təsir göstərən bir çox digər faktorlara əsasən təyin olunur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu vacib işdə açıqdan-açığa qənaət etmək yolverilməzdir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi sisteminin effektivliyi və etibarlılığı xüsusiyyətlərinə, obyektə cinayətkar məqsədlərlə edilən qeyri-leqal müdaxilə cəhdlərinin qarşısını almaq, yaxud vaxtında aşkarlamaq, kommersiya sirri olan məlumatın sızması və yayılmasına yol verməmək, sənədlərin, məlumatların itkisinə yol verməmək, personal tərəfindən qeyri-qanuni və digər neqativ fəaliyyətə operativ reaksiya vermək və onun qarşısını almaq, firma kollektivində stabil mənəvi-psixoloji iqlim yaratmaq, maddi-texniki vasitələrin, pulun və digər dəyərliyələrin etibarlı qorunması, əməkdaşların və rəhbərliyin həyat və sağlamlığına edilən qəsdlərin qarşısının alınması, fəvqəladə hadisələrin qarşısının alınması və s. göstərmək olar.

Orta və kiçik firmalar üçün ən optimal variant budur ki, fiziki və texniki mühafizəni ixtisaslaşmış mühafizə şirkətlərinin əməkdaşları həyata keçirsin. Biznesin informasiya təhlükəsizliyinin təminatı ilə isə peşəkar informasiya agentlikləri məşğul olsa daha məqsədə uyğun olar. Qısaca desək, hər bir biznesmen iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə elə tədbirlər sistemi yaratmalıdır ki, bu sistemin ilkin vəzifəsi mümkün qanun pozuntularının əmanətlərini aşkarlamaq, cinayətkar fəaliyyətlə bağlı planın işlənilib hazırlanmasının qarşısını ilkin mərhələdə almaq olsun.

1.3. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında dünya təcrübəsi

Bu bölmədə biz biznesdə təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə ixtisaslanmış şirkətlərin təcrübəsindən danışacağıq. Günümüzdə dünyada şirkətlərin gəlirləri milyardlarla dollar təşkil edir. Əlbəttə ki bu gəlirin etibarlı bir şəkildə qorunması hər bir şirkətin ən əsas borcudur. Dünyada böyük şirkətlər gəlirlərinin çox böyük bir qismini təhlükəsizlik xidmətlərinə ayırırlar. Dünyanın bir çox ölkəsində fəaliyyət göstərən transmilli təhlükəsizlik şirkətlərindən bir neçəsini qeyd edək.

ABŞ-ın pərakəndə ticarət sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlar 2014-cü ildə istifadəçilərin təhlükəsizliyinin mühafizəsinə xərcləri xeyli artırıblar. Belə ki, ötən il pərakəndə ticarət şirkətləri kibercinayətkarlıqla mübarizəyə 2013-cü ildə sərf etdiklərindən 38% çox vəsait xərcləyiblər. “Lexis Nexis” tədqiqat şirkətinin məlumatına görə, pərakəndə şəbəkələrdə ödəniş fırıldaqçılığından mühafizə ilə bağlı illik xərclər 2014-cü ildə 32 milyard dollara çatıb. Ötən il ümumilikdə təhlükəsizliyə xərclər pərakəndə ticarət şirkətlərinin mədaxilinin 0,68%-nə bərabər olub. Bu göstərici 2013-cü ilin nəticəsindən 17% yüksəkdir.[28]

Alicıların informasiyasının mühafizəsinə xərclərin artmasına iki amil səbəb olub. Bunlar pərakəndə satış həcmnin 3,75% yüksəlməsi və kibertəhdidlərin sayının artmasıdır. Bununla yanaşı, pərakəndə ticarət şirkətləri ödəniş terminallarını modernləşdirirlər. 2015-ci ilin sonunadək terminalların yarısından çoxu “EMV” adlandırılan təhlükəsizlik standartına uyğun olacaq və tranzaksiyaları kontaktsiz həyata keçirəcək. Fırıldaqçılar tranzaksiyalar zamanı kart rekvizitlərini ələ keçirməkdə, eləcə də bank kartlarına quraşdırılan mikroçip sayəsində ödəniş alətlərini saxtalaşdırmaqda çətinliklərlə üzləşəcəklər.[27]

2014-cü ildə dünya informasiya təhlükəsizliyi xərclərinin həcmi 71,1 milyard dollar təşkil edəcək ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 7,9% çoxdur. Bu barədə

“Gartner” analitik şirkətinin proqnozunda deyilir. 2015-ci ildə xərclərin daha 8,2% artaraq 76,9 milyard dollara çatacağı gözlənilir.[28]

İnformasiya təhlükəsizliyi bazarının ən sürətlə artan sektoru verilənlərin itkisindən mühafizə hesab edilir. Bu məqsədlər üçün xərclərin illik hesablamada 18,9% artacağı proqnozlaşdırılır. Həmçinin hesab edilir ki, “bulud” xidmətlərinin, eləcə də, informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişlənməsi yaxın bir neçə ildə yeni texnoloji həllərin və rəqəmli təhlükəsizlik sahəsində servislərin inkişafına xidmət edəcək. 2013-cü ildə yaranan əsas yeniliklərdən biri kimi təhlükəsizlik təhdidlərinin demokratikləşməsini hesab edərək məqsədyönlü hücumların təşkilinin mümkün olduğu zərərli proqram təminatı və digər vasitələrin əldə olunmasını nəzərdə tuturlar. Analitik şirkət mütəxəssislərinin fikrincə, belə tendensiya onunla nəticələnib ki, təşkilatlar əvvəllər informasiya texnologiyalarının istiqamətlərindən və şirkətlərin xərc mənbələrindən biri hesab olunan informasiya təhlükəsizliyinə daha diqqətli yanaşmağa başlayıb. Mütəxəssislər “Gartner”-in yaxın illər üçün nəzərdə tutulan proqnozundakı bir neçə vacib trendi də sadalayıblar. Onlar arasında “bulud” hesablama sistemləri ilə təqdim edilən informasiya təhlükəsizliyi xidmətlərinin payının artması, müəyyən edilmiş hüquqi normaların əməl olunmasına tələblərin sərtləşdirilməsi, informasiya təhlükəsizliyi sahəsində kompleks xidmətlər paketinin yayılması yer alıb. Həmçinin proqnozlaşdırılır ki, 2018-ci ilədək informasiya təhlükəsizliyinin təmini üçün lazımi resursların olmaması səbəbindən təşkilatların yarından çoxu bu məqsədlər üçün oxşar servislərdə ixtisaslaşan digər şirkətləri cəlb edəcək. Google-un reklam satışlarından əldə etdiyi gəlir artmağa davam edir, ancaq uzun müddətdir davam edən yavaşlama və şirkətin artan xərcləri 2014-cü ilin üçüncü rübündə maliyyə gözləntilərini qarşılamayıb.[27]

Dünyada ən məşhur mühafizə şirkətlərindən biri ispaniyanın Prosegur- transmilli özəl mühafizə şirkətidir. Qərbi Avropa, Asiya, Okeaniya və Latın Amerikası ölkələrində çalışan 150 min nəfər üzvü var. Şirkət 1976-cı ildə yaradılıb, onun əsas kontoru Madriddə yerləşir. Prosegur şirkəti obyektlərin fiziki qorunması, mühafizə

texnologiyaları, konsaltinq və yanğından mühafizə sahəsində ixtisaslaşmışdır. Madrid fond birjasında öz səhmlərini qoymuş, ilk müəssisədir. 2011-ci ildə şirkətin gəlirini 233,7 milyon dollar təşkil edib. Sərəncamında 4700 zirehli furqon var. Məlumatla görə dünyanın ən varlı insanlarından biri Microsoft Şirkətinin yaradıcısı Bill Qeyts Prosegur şirkətinin səhmlərinin 3 %-nə sahibdir. [27]

Bir digər mühafizə şirkəti 1934-cü ildə İsveçdə yaradılan Securitas'ın kökləri, 1850-ci ildə yaradılan və 1999-cu ildə satın alınan Amerika Detektivlik və Təhlükəsizlik Şirkəti Pinkertona qədər uzanır. Pinkerton Milli Detektiv Agentliyi, 1850-ci ildə Allan Pinkerton tərəfindən yaradılan xüsusi bir ABŞ təhlükəsizlik və detektivlik şirkətidir. Prezident Abraham Linkolnu hədəf alan sui-qəsd planını ortaya çıxardaraq məşhur olan Pinkerton, daha sonra Amerikanın daxili müharibələri zamanı Linkolnun şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmişdir. Pinkerton təhlükəsizlikdən xüsusi hərbi vəzifələrə qədər hər cür işdə vəzifə almışlar. Pinkerton gücünün zirvəsində Amerikan Ordusundan daha çox silahlı şəxsi təhlükəsizlik üzvünə malik idi. Securitas, Şimali və Cənubi Amerika, Avropa və Asiya da 51 ölkədə apardığı operativ fəaliyyətləri ilə hər gün fərq yaratmağa davam edir. Dünyanın dörd bir tərəfində kiçik və orta müəssisələrdən, hava limanlarına qədər bir çox fərqli sahədə 300.000-dən çox əməkdaşı ilə fəaliyyət göstərir. Təhlükəsizlik sektorunda dünyanın ən böyük qrupu olan Securitas, satın aldığı təşkilatların ixtisaslarına görə ixtisaslaşmış xidmətlər verməkdədir. Securitas'da, çalışanların inkişaf etdirilməsi; “Yetərlilik, Karyera Rəhbərliyi, Təminat, Bitərəfli, Bərabərlik” prinsiplərinin başçılığı ilə aparılır. Securitas dəyərlərinin mənimsədilməsi və attestasiyaların inkişaf etdirilməsi təhsil proqramlarının əsas hədəfini təşkil edir. Securitas'ın idarəçilik fəlsəfəsində yer alan işçi modeli isə; “Anlayış, Bağlılıq, Asan və Nümunə ol/al” prinsiplərindən ibarətdir. Securitas, ünsiyyətin getdikcə sürətləndiyi, hər keçən gün yeni məlumatlarla qarşılaşılacaq və getdikcə kiçilən dünyada, yeni biliklərə çatdıqca və bu məlumatları təşkilat mədəniyyətinə verdikcə uğurlu ola biləcəyinin şüuru

ilə təhsilə ayrı bir əhəmiyyət verir. Securitas üçün məqsəd, daim öyrənmək və öyrənən bir təşkilat olmağı bacarmaqdır.[28]

Dünyaca məşhur digər bir mühafizə şirkəti isə Triple Canopydır. Triple Canopy müdafiə sahəsində risklərin qiymətləndirilməsi sahəsində ixtisaslaşmış özəl mühafizə şirkətidir. Triple Canopy rəsmi saytında yerləşdirdiyi məlumata görə, bütün dünya üzrə hökumət agentlikləri və transmilli korporasiyaların missiyasını yerinə yetirməsində dəstək verir və onların mühafizəsi üçün heyətin hazırlanmasını həyata keçirir. Triple Canopy əməkdaşlarının sayı ən azı 5500 əməkdaşı var- mühafizə şirkətinin müştəriləri arasında, hökumət strukturları, telekommunikasiya və neft-qaz şirkətləri, maliyyə təşkilatları, qeyri-hökumət təşkilatları, mədənçıxarma müəssisəsi kimi böyük şirkətlər var. Şirkətin müqavilələrdən biri müdafiə nazirliyi ilə 1,5 milyon dollar təşkil edir. Şirkətin illik gəliri 200 milyon dollardan çoxdur [27].

Fəsil 2. Biznesdə İqtisadi təhlükəsizliyin mikroiqtisadi problemləri

2.1. "Xalq Bank " timsalında maliyyə-kredit təşkilatının təhlükəsizlik təminatı problemlərinin təhlili

AR Mərkəzi Bankının 1 yanvar 2014-cü il tarixinə olan məlumatına görə bankların ümumi öhdəlikləri 12,6% artaraq 16,997 milyard manat təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu artım əsasən daxili bazar hesabına baş vermişdir. Belə ki, hüquqi və fiziki şəxslərin bank depozitlərinin ümumi həcmi 2013-cü ilin müvafiq göstəricisinə nisbətən 25% artaraq 12,476 milyard manat təşkil etmişdir. Bu məbləğin 51%-i (6,411 milyard) milli valyutada olan əmanətlərdir. Manat əmanətlərinin 2,327 milyard manat həcmində olan hissəsi tələbli, qalan 4,084 milyard manat həcmində hissəsi isə müddətli əmanətlərdir. Xarici valyutada olan əmanətlərin həcmi 6,065 milyard manat təşkil edib. Depozit portfelinin tərkibində fiziki şəxslərin əmanətləri ötən illə müqayisədə 25,1% artaraq 6,396 milyard manat həddinə çatıb. 2013-cü ildə ölkə əhalisi banklarda əmanət yerləşdirərkən daha çox milli valyutaya üstünlük vermişdir. Belə ki, fiziki şəxslərin əmanətlərinin 60%-dən çoxu məhz manat əmanətləridir. Bu da öz növbəsində ölkə əhalisinin milli valyutaya olan dərin inamına dəlalət edir. Bank sektorunun aktivlərinin 2013-cü ildə müşahidə olunan artımının başlıca səbəbi qeyri-neft sektorunda iqtisadi canlanma və nəticə etibarilə kreditlərə olan tələbin artması ilə bağlıdır. İl ərzində Azərbaycan bankları ölkə iqtisadiyyatının kreditləşməsini 26% artırmışdır. Mərkəzi Bankın məlumatına görə, Azərbaycan bankları hesabat dövründə 14,49 milyard manat həcmində kredit vermişlər. Kredit portfelində hüquqi şəxslərə verilmiş kreditlərin payı 61,4%, yaxud 7,913 milyard manat təşkil etmişdir. Ev təsərrüfatlarına verilən kreditlərin həcmi 5,794 milyard manatı ötmüşdür. Daşınmaz əmlakın tikintisi və alınması üçün fiziki şəxslərə verilən kreditlərin həcmi 891,0 milyon manat həddinə çatmışdır. Kredit

portfelində vaxtı keçmiş kreditlərin payı 2012-ci ilin sonuna olan göstərici (6,2%) ilə müqayisədə 1% azalaraq 5,2% təşkil etmişdir. Ötən il ümumi kredit portfelinin strukturu xeyli dəyişmişdir. Bu dövrdə milli valyutada olan kreditlərin artım (29,5%) dinamikası xarici valyutada olan kreditlərin artım (3,5%) dinamikasını 8,5 dəfə üstələmişdir. Nəticədə kredit portfelinin strukturunda milli valyutada verilən kreditlərin payı 71%-ə çatmışdır. Fəaliyyət göstərən 45 bankdan 2013-cü ildə 41 bank mənfəətlə, 4-ü isə zərərlə işləmişdir. 2012-ci ilin yekunları ilə müqayisədə ötən il 6 bank mənfəətə nail ola bilmişdir. Aktivlərin keyfiyyətinin yüksəlməsi və kreditlər üzrə ehtiyatlara ayırmaların həcmnin azalması nəticəsində kapitalın gəlirliliyi (ROE- bir vahid kapitalla düşən xalis mənfəəti özündə əks etdirir və xalis mənfəətin kapitalın ədədi ortasına nisbəti ilə hesablanır.) 2012-ci illə müqayisədə əhəmiyyətli şəkildə artaraq 11,7% - ə çatmışdır. Bank aktivlərinin gəlirliliyi (ROA) il ərzində kiçik də olsa, artım nümayiş etdirərək 1,5% təşkil etmişdir. 2013-cü ildə bank sektorunun ümumi məcmu kapitalının həcmi 854,0 milyon manat (33%) artaraq 3,427 milyard manata çatmış, nizamnamə kapitalı isə 2,610 milyard manat təşkil etmişdir. 2013-cü ildə ölkənin bank sektorunun kapitallaşması 2012-ci ilin nəticələri ilə müqayisədə 32,4% artaraq 3,39 milyard manata çatmışdır. İlin yekunlarına görə ödəniş kartları ilə bankomat və POS-terminallar vasitəsi ilə həyata keçirilən əməliyyatların sayı 7,196 milyon, dövriyyəsi 1,149 milyard manat təşkil etmişdir.[22]

Aktivlər: Xalq Bankın ümumi aktivləri 2013-cü ildə 50% artaraq 1,282 milyard manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.1.

Bankın kredit və vəsait balansı

İllər	2011mln AZN	2012mln AZN	2013mln AZN
Aktivlər			
Fiziki şəxslərin kreditləri	52,0	98,1	132,9
Hüquqi şəxslərin kreditləri	400,3	565,9	863,9
Toplam aktivlər	715,2	854,6	1282,0
Öhdəliklər			
Fiziki şəxslərin vəsaitləri	306,5	405,5	599,0
Hüquqi şəxslərin vəsaitləri	113,5	118,2	249,8
Cəmi öhdəliklər	533,3	652,8	1065,1
Ümumi kapital	181,9	201,8	216,9
Nizamnamə kapitalı	140,5	169,1	183,7
Ümumi gəlirlər	63,7	68,8	78,5
Faiz gəlirləri	59,0	60,9	77,2
Digər gəlirlər	4,7	7,9	1,3

Ümumi xərclər	38,0	54,2	64,4
Faiz xərcləri	25,6	26,3	32,7
Qeyri-faiz xərcləri	12,4	27,9	31,7
Xalis mənfəət	25,7	14,6	14,0

Mənbə: www.xalqbank.az 2013 yekun hesabat jurnalı.

Hesabat dövründə ölkənin bank sektoru üzrə ümumi aktivlərin tərkibində xalq bankın payı 6,3% təşkil etmişdir.

Passivlər: Bankın passivlərinin strukturunda depozitlərin payı 79,4% təşkil edir.

Ötən il müştəri əmanətlərinin həcmi 62% artaraq 848,8 milyon manat təşkil etmişdir.

Kapital: Hesabat ilində Xalq Bankın ümumi kapitalı 7,5% artaraq 216,9 milyon manat həddini keçmişdir. 2014-cü ilin əvvəlinə bankın nizamnamə kapitalı 183,7 milyon manat təşkil etmişdir .

Mənfəət: Xalq Bankın gəlirləri 14% artaraq 2013-cü ilin yekunlarına əsasən 78,5 milyon manat təşkil etmişdir. Bankın xərcləri 2013-cü ildə 64,4 milyon manat olmuşdur. Xalq Bank 2013-cü ili balans mənfəəti 17,8 milyon manat və xalis mənfəəti 14,0 milyon manat ilə başa catdırdı.

2004-cü ildən qəbul edilib qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının Banklar haqqında qanununa əsasən bankların kapital strukturu aşağıdakı kimidir:

Məcmu kapital (xarici bankların yerli filialları üçün məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsait) – bu Qaydalarda müəyyən edilmiş I dərəcəli (əsas) və II dərəcəli (əlavə) kapitalla daxil olan komponentlərin (elementlərin) cəmi və onlardan tutulmaların fərqi[2].

I dərəcəli kapital bankın əsas kapitalı hesab olunur və onun məbləği (aparılan “tutulmalardan” sonra) bankın hesablanmış məcmu kapitalında 50 %-dən az olmamalıdır. I dərəcəli kapitalla aşağıdakı komponentlər daxil edilir:

- dövriyyəyə buraxılıb tam ödənilmiş adi səhmlər (bankın geri aldığı adi səhmlər çıxılmaqla);
- dövriyyəyə buraxılıb tam ödənilmiş qeyri-kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər;
- kapital artıqlığı;
- keçmiş illərin bölüşdürülməmiş xalis mənfəəti;(cari ilin zərəri çıxılmaqla bütün əvvəlki illərin yığılıb bölüşdürülməmiş mənfəəti; kapital ehtiyatları, yəni əvvəlki illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti hesabına yaradılmış fondlar.)
- bankın konsolidasiya olunmuş törəmə cəmiyyətlərində azlıq təşkil edən səhmdarların (payçıların) kapitalı.

II dərəcəli kapital əlavə kapitaldır. Bankın hesablanmış məcmu kapitalında II dərəcəli kapitalın məbləği I dərəcəli kapitalın məbləğindən (aparılan “tutulmalardan” sonra) çox olmamalıdır. Bundan artıq olan hissə məcmu kapitalın hesablanması zamanı nəzərə alınmır. II dərəcəli kapitalla aşağıdakı komponentlər daxil edilir:

- cari ilin mənfəəti;
- ümumi ehtiyatlar (balans aktivlərinin və balansdankənar öhdəliklərin risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş məbləğinin (aparılan “tutulmalar”dan sonra) 1,25 %-dək, lakin “adi” ehtiyatların məbləğindən çox olmayan hissəsi);
- kapitalın digər komponentləri.

Bu göstəricilər əsasında bir cədvəl quraq:

Qeyd: Rəqəmlər Xalq bankın hesabat jurnalından götürülmüşdü, min manatla nəzərdə tutulmuşdur.

Cədvəl 2.2.

Balansın təhlili (adekvatlığın hesablanması)

İllər	2012	2013	2014
I dərəcəli kapital :	(1)11,362.38	38,362.38	40,558.41
Adi səhmlər	(2)23,815.00	50,815.00	50,815.00
Keçmiş illərin mənfəət/zərəri	(3)(9,573.22)	(12,452.62)	(10,256.59)
Cari ilin zərəri	(4)(2,879.40)	-	-
I dərəcəli kapitaldan tutulmalar	(5)1,203.58	1,923.28	2,046.71
Tutulmalardan sonra I dərəcəli kapital	(6)10,158.80	36,439.10	38,511.70
II dərəcəli kapital :			
Ümumi ehtiyatlar	(7)1,074.82	2,640.99	2,556.26
Cari ilin mənfəət	(8) -	2,196.04	2,746.34
Digər kapital vasitələri	(9)4,356.75	3,483.18	4,157.32
II dərəcəli kapitalın cəmi	(10)5,431.57	8,320.21	9,459.92
Məcmu kapital	(11)15,590.38	44,759.30	47,971.62
Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər	(12)85,985.96777	211,279.163	261,160.3753
I dərəcəli kapitalın adekvatlıq dərəcəsi	(13)11.81	17.25	14.75
Məcmu apitalın adekvatlıq dərəcəsi	(14)18.13	21.18	18.37

Cədvəldən də göründüyü kimi, 2012-ci ilin göstəricilərinə əsasən səhmdarların ortağ səhmlərinin həcmindən (2) ondan keçmiş illərin zərəri(3) və cari ilin zərəri(4) çıxıldıqdan sonra I dərəcəli kapitalın həcmi(1) qalır.

Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması qaydalarının 8-ci maddəsinə uyğun olaraq aşağıdakı tutulmalar aparılır.

- I dərəcəli kapitaldan – bütün “qeyri-maddi” aktivlərin xalis dəyəri;
- məcmu kapitaldan – bankın investisiyalar üçün yaratdığı “məqsədli” ehtiyatlar çıxılmaqla konsolidasiya olunmamış törəmə cəmiyyətlərinə, habelə digər hüquqi şəxslərin kapitalına vəsait qoyuluşları.

I dərəcəli kapitalın həcmindən(1) “qeyri-maddi” aktivlərin xalis dəyəri qədər tutulma(5) çıxıldıqdan sonra tutulmalardan sonra I dərəcəli kapitalın həcmi(6) qalır.

II dərəcəli kapitalın həcmi(10) isə, bankın ümumi ehtiyatları(7), cari ilin mənfəəti(8) və digər kapital vasitələrinin(9) cəminə bərabərdir.

I və II dərəcəli kapitalın həcmi tapıldığına görə artıq məcmu kapitalımızı(11) tapa bilərik, yəni cədvəldə (6) ilə (10)-un toplanması bizə məcmu kapitalın həcmi verəcək.

İndi isə bizə risk dərəcəsi ilə ölçülmüş aktivlərin həcmi(12) lazımdır. Bunun üçün bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması qaydasına görə, risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər = risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş balans aktivləri + risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş balansdan kənar öhdəliklər - risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərdən “tutulmalar”. Aktivlər 0%, 20%, 50% və 100%-li risk dərəcələrindən (qruplarından) birinə aid edilir. Burada biz bankın hesabladığı rəqəmdən istifadə edəcəyik.

Bu rəqəmlər tapıldıqdan sonra bizə bankın adekvatlıq dərəcələrinin ölçülməsi lazımdır. Adekvatlıq dərəcəsinə dair tələblər və onların hesablanması:

- Bank məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalını 12 %-dən və I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalını 6 %-dən az olmayan səviyyədə saxlamalıdır.

- Məcmu kapitalın, risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərin və kapitalın adekvatlıq əmsallarının hesablanması aşağıdakı düsturlarla aparılır: Məcmu kapital = I dərəcəli kapital - I dərəcəli kapitaldan "tutulmalar" + II dərəcəli kapital - məcmu kapitaldan "tutulmalar".

Burda yola çıxaraq bankın I dərəcəli kapitalın adekvatlıq dərəcəsini(13) hesablayaq, tutulmalardan sonra I dərəcəli kapital(6)/risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər(12)*100=11.81%

İndi isə məcmu kapitalın adekvatlıq dərəcəsini(14) hesablayaq, bunun üçün məcmu kapital(11)/ risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər(12)*100=18.13%

Bu tapdığımız dərəcələrdən də məlumdur ki, bank MB-ın qoyduğu tələbə uyğun fəaliyyət göstərir. Ancaq bankın səhmlərinin miqdarı(2) az olması, cari ildə zərərli(4) olması, cari ilin mənfəətinin(8) olmaması nəticəsində adekvatlıq dərəcələri aşağıdır. Növbəti ildə isə banklar haqqında qanuna edilən dəyişiklik nəticəsində bankların məcmu kapitalı 50 mln-a yüksəldildi. Bunun da nəticəsində bəzi banklar bağlandı yada tərəfdaş banklarla birləşdilər. 2013-cü ilin göstəricilərinin təhlil edərkən burda adi səhmlərin(2) payının artması, cari ilin zərərinin(4) olmaması nəticəsində I dərəcəli kapital(1) artmışdır. Cari ilin mənfəətinin(8) olması II dərəcəli kapitalın artmasına səbəb olur ki, bu da məcmu kapitalın artmasına səbəb olur. Ona görə də hər 2 adekvatlıq dərəcəsi keçən ilkinə nisbətən yüksək olacaq. Burda biz adekvatlıq dərəcəsini hesablasaq,

I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı(13) tutulmalardan sonra I dərəcəli kapital(6)/risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər(12)*100=17.25%

Məcmu kapitalın adekvatlıq dərəcəsi(14) isə, məcmu kapital(11)/risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər(12)*100=21.18%

Növbəti 2014-cü ildə isə keçmiş illərin mənfəət/zərəri(3) azalması, cari ilin zərəri(4) olmaması nəticəsində I dərəcəli kapital artmışdır. II dərəcəli kapital da cari ilin mənfəəti(8) və digər kapital vasitələri(9) hesabına artmışdır. Bunların artması da məcmu kapitalın(11) artmasına yol açır. Ancaq risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər(12) çox artması nəticəsində adekvatlıq dərəcələri aşağı düşəcəkdir. Yəni,

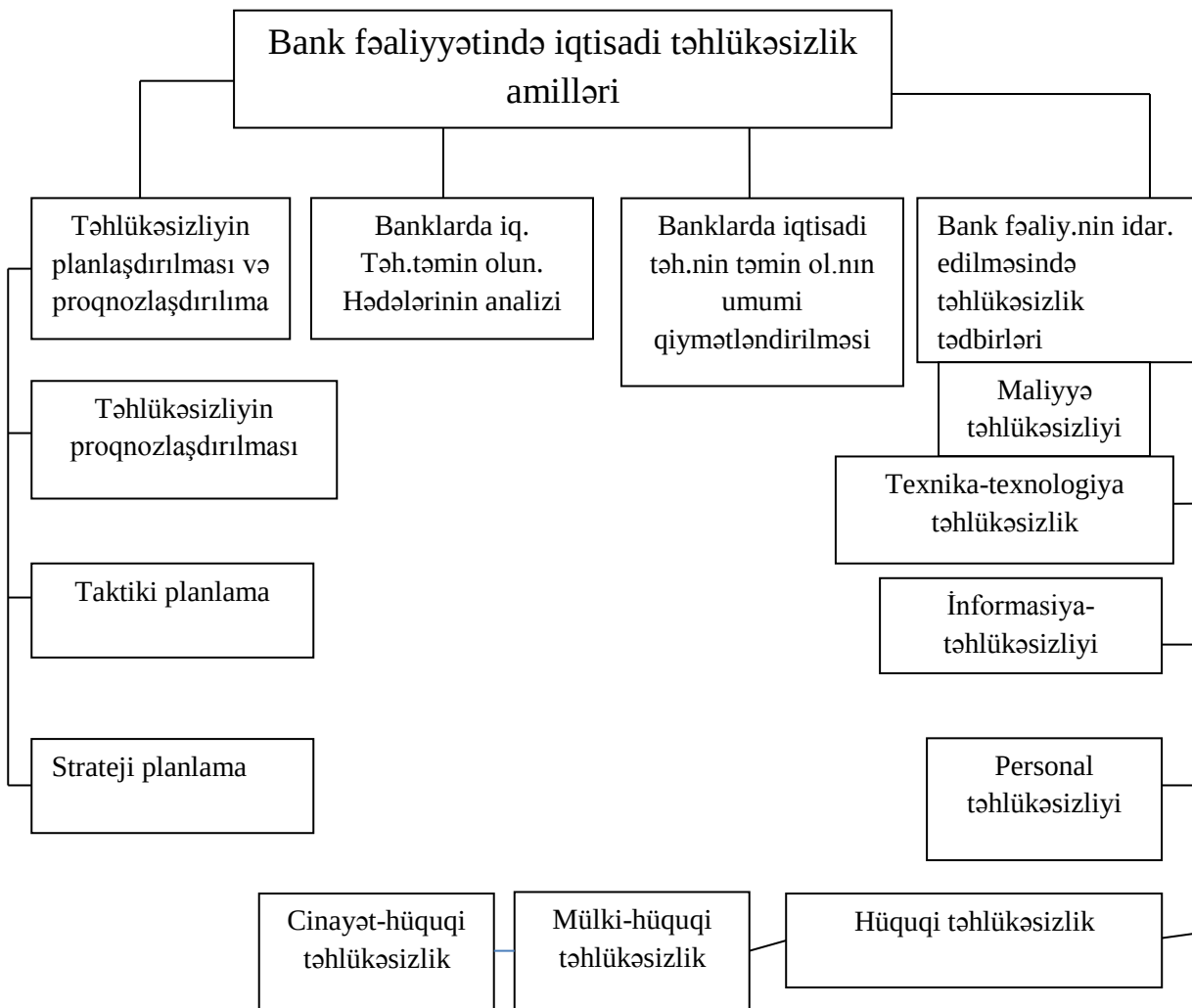
I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı(13) tutulmalardan sonra I dərəcəli kapital(6)/risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər(12)*100=14.75%

Məcmu kapitalın adekvatlıq dərəcəsi(14) isə, məcmu kapital(11)/risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər(12)*100=18.37%

2.2. Bankın təhlükəsizliyinə mümkün təhdidlərin təhlili.

Bank sisteminin iqtisadi təhlükəsizliyi aşağıdakı amillərdən asılıdır:

Sxem 2.1. Bank sistemində iqtisadi təhlükəsizlik amilləri.



- Həm dövlət, həm qonşu ölkələrdə, həm də böyük iqtisadi və siyasi münasibətlərə malik olduğu ölkələrdə siyasi və iqtisadi sabitlik;
- Ölkənin bank sisteminin daxili və xarici maliyyələşmə mənbələrindən asılılıq səviyyəsi

- Digər dövlətlərin maliyyə müəssisələrində və banklarında aktivlərin konsentrasiya səviyyəsi;

- İqtisadiyyatın sahələri üzrə maliyyə-sənaye qrupları və ya banklarda aktivlərin konsentrasiya səviyyəsi;

- Banklar üzərində mülkiyyət strukturu;

Aparılan araşdırmala göstərir ki, müasir şəraitdə MDB ölkələrinin bank sektoru üçün ən xarakterik təhlükələr aşağıdakılardır:

1. Bankların kapitallarının aşağı keyfiyyəti.
2. Bankların apardığı riskli kredit siyasəti.
3. Kifayət qədər səmərəli bank nəzarətinin olmaması.
4. Əmanətlərin sığortalanması sistemi depozitlərin kifayət qədər örtüklü olmasına yetmir .
5. Bank aktivlərinin aşağı likvidliyi.
6. İqtisadiyyatın real sektorunda müəssisələrin kredit qabiliyyətinin aşağı səviyyədə olması.

Yuxarıda sadalanan amillərin təhlili ilə yanaşı, iqtisadi təhlükəsizliyin səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün əhəmiyyətli olan, dolayısı amillərin də təhlil edilməsi lazımdır:

1. Banklararası rəqabət səviyyəsi;
2. Bankdaxili nəzarətin keyfiyyəti;
3. Sənaye sahələrinin iqtisadi vəziyyəti
4. Milli valyutanın sabitliyi və iqtisadi siyasət.

Yuxarıda sadalanan amilləri nəzərə alaraq, daimi monitoring apararaq bankların, müəssisələrin və strateji tərəfdaşların fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərini və onların maliyyə və siyasi fəaliyyətlərini dəqiq müəyyən etmək lazımdır.[19]

Bank sisteminin iqtisadi təhlükəsizliyin artırılması və daim təkmilləşdirilməsi Mərkəzi Bank tərəfindən banklar üçün keyfiyyət nəzarəti tələb edir.

Bank sahəsində müxtəlif amillərin mənfi təsirinin qarşısının alınması üçün, bankdaxili nəzarət xidməti tərəfindən daim təhlil aparılaraq aşağıdakı məlumatlar alınmalıdır:

- Bankların maliyyə mənbələrinin asılı olduğu, biznes və maliyyə qruplarının aktivlərinin həcmi.

- Digər dövlətlərin banklarında və ya fərdi maliyyə institutlarında olan bank aktivlərinin keyfiyyəti, onların nüfuzuna daimi nəzarət. Bununla yanaşı, banklar arasında rəqabətin mümkün forma və metodları haqqında informasiya almaq məqsədi ilə vəsait yerləşdirdiyi maliyyə qurumlarına və banklara nəzarətin forma və dərəcəsi, həmçinin potensial müştərilərin analizi.

- Bank xidmətləri bazarında inhisarçı mövqeyə malik olan bankların ayrı-ayrı maliyyə axınlarının konsentrasiyası və onların analizi.

Həm ayrı-ayrı ölkələr, regionlar, həm də müəyyən əməliyyatlar, investisiyalar, ayrı-ayrı maliyyə-sənaye qruplarının və ya sahələrin kreditləşdirilməsi bank üçün təhlükə zonası ola bilər.

Eyni zamanda bankdaxili nəzarət üçün, bank sisteminin maliyyə sabitliyi təhlil edilməli və proqnozlaşdırılmalı, sonra isə siyasi və iqtisadi mühitin yarada biləcəyi mənfi təsir imkanlarının qarşısı alınmalıdır.

Belə bir təhlil aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- Bank sektorunda siyasi qrupların təsir həcmi və iqtisadi sistemdə bank sektorunun təbə olduğu ayrı-ayrı siyasi qruplardan asılılıq dərəcəsinin təhlili.

- Milli bank sisteminin pozulmasına yönəlmiş tədbirlər keçirməyə qadir olan digər dövlətlərin siyasi və iqtisadi qüvvələrin təsirinin təhlili.

Qabaqlayıcı tədbirlərin vaxtında aparılması məqsədilə mərkəzi bank tərəfindən tənzimlənən bankdaxili nəzarət xidmətini təhlil etmək lazımdır:

- Maliyyələşdirmə mənbələrinin diversifikasiyası üzrə bankların asılı olduğu siyasi qrupların və ya ayrı-ayrı maliyyə-sənaye qruplarının analizi;
- Kommersiya banklarının vəsaitlərinin yerləşdiyi digər dövlətlərin maliyyə qurumlarının və banklarının etibarlılıq dərəcələrinin müəyyən edilməsi.

Əgər maliyyə xidmətləri bazarında hər hansı bir bank hadisələrin gedişatı nəticəsində müəyyən maliyyə əməliyyatları sahəsində hakim mövqe tutarsa, nəzarət orqanları (MB-ın banklara nəzarət orqanları və maliyyə monitorinqi xidməti) maliyyə axımının (konsentrasiyasının çoxalmasının) qarşısının alınması istiqamətində bir sıra tədbirlər görməlidirlər. Bu tədbirlər vasitəsilə bankarın fəaliyyəti nizama salınmalı və daimi olaraq nəzarət altında olmalıdır. Günümüzdə kütləvi informasiya vasitələrinin həqiqətə uyğun olmayan informasiyanı xalqa çatdırması nəticəsində insanlarda banklara qarşı inamsızlıq və güvənsizlik yaranır ki, buda bank sisteminə güclü zərbələr vurur. Öz qanunvericilik aktları vasitəsilə MB kütləvi informasiya vasitələrinin bu hərəkətinin qarşısını almalıdır. Əks halda bankların reputasiyasına və ictimai imicinə böyük zərbələr dəyər. Bu tədbirlərə misal olaraq bank sisteminin maliyyə vəziyyəti haqqında alternativ fikir yürüdən müstəqil ekspert rəylərindən istifadəni göstərmək olar. Bu rəylər yalan informasiyanın qarşısının alınmasını tam təmin etməsə də onların təsirini azaltmağa çox kömək edir.

Bank sisteminin sabitliyinin artırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər ümumi makroiqtisadi amillərin yaxşılaşdırılması istiqamətində olmalıdır:

- Bank sistemində ümumi etimadın artırılması və əhəlinin vəsaitlərinin cəlb edilməsinin təmini.
- Bank sistemini iqtisadiyyatın kölgəli sektorundan çıxarılması.
- Milli valyutaya inam və sabitliyin artırılması.

- Vergi təzyiqinin azalması.

Beləliklə, bank sisteminin iqtisadi təhlükəsizliyi, analitik sistem, mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilən tənzimləyici və makroiqtisadi tədbirlər və mərkəzi bankın səlahiyyətləri xaricində dövlətin qəbul etdiyi tədbirlərlə dəstəklənməlidir.

Bankların inkişaf tarixində, xüsusən günümüzdə - iqtisadi böhran dövründə bank fəaliyyəti üçün daxili və xarici hədələr, məxfi məlumatların sızması riski ilə bağlıdır.[4]

Ölkədə gərgin maliyyə vəziyyəti, iqtisadi kəşfiyyat, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın aktiv strukturlarının ortaya çıxmasına qarşı, sərt metodlardan geniş istifadə, banklara yaxın gələcəkdə və hal-hazırda böyük çətinliklər törədir. "Prudensial"-bankın təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş normativlərə, qaydalara, tələblərə və göstərişlərə əsaslanmış düşünülmüş davranış, idarəetmə və nəzarət üsuludur . Bank sistemində qeyri-sabitliyin əsas səbəbləri iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyinin zəif təşkil olunması, konstruktiv metodların olmaması ilə bağlıdır. Bununla belə, bank sistemində maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizminin elmi əsaslandırılmış konsepsiyası demək olarki hələ də yaradılmayıb.[2]

Bank fəaliyyətinin qorunması problemləri arasında bütün xarici və daxili xarakterli təhlükələrdən qorunmanın təmin olunması zərurəti, kommersiya banklarının maliyyə müdafiəsi mexanizminin yaradılması, bank sistemi və digər maliyyə resurslarının, informasiya müdafiəsinin təmin olunması, əmlak və personalın qorunması daha aktual problem olaraq ortaya çıxır.

Kommersiya bankları üçün səmərəli və təhlükəsiz fəaliyyət xüsusi əhəmiyyətli olduğu kimi, kreditlərin qaytarılmasının təmin edilməsi, mənfəətin artırılmasına istiqamətlənmiş fəaliyyət, bank risklərinin azaldılması, likvidliyin artırılması da həmin problemlər arasında yer alır. Bu mövzunun aktuallığı da bunlarla izah olunur. Bu işin məqsədlərindən biri, kommersiya banklarında maliyyə təhlükəsizliyinin nəzəri və praktiki aspektdən təmin edilməsidir.

Təhlükəsizlik termini ən müxtəlif subyektlərlə münasibətdə tətbiq edilə bilər, məsələn, vətəndaşların təhlükəsizliyi, beynəlxalq təhlükəsizlik, dövlət təhlükəsizliyi, müəssisələrin təhlükəsizliyi. Adətən təhlükə dedikdə subyekt, cari və perspektiv hədələrdən qoruyan əmlak və qeyri-əmlak xarakterli müxtəlif təhlükələrin qarşısını almaq üçün tədbirlər çoxluğu başa düşülür. Bundan başqa, müxtəlif funksional istiqamətləri də özündə birləşdirir, məsələn, siyasi təhlükəsizlik, hərbi təhlükəsizliyi, ekoloji təhlükəsizlik və s. Bu təhlükəsizlik subyektinin diffensasiyası onun pozulma səbəblərindən asılı olaraq mümkündür. Xüsusilə də xarici xarakterli təhdidlər-xarici dövlət tərəfindən öz dövlətinin əlverişsiz dinamikası, bazarın konyukturasından və s, bu kimi dəyişikliklərdən asılı olur. Təhlükəsizlik subyetinə hədələr daxili amillərdən də asılı ola bilər. məsələn personalın aşağı peşəkarlıq səviyyəsi, maliyyə resurslarının çatışmaması və s.

Bank fəaliyyətində təhlükəsizlik dedikdə, təhlükəsizliyin aspekti kimi maliyyə-kredit sisteminin sabitliyi nəzərdə tutulur. Bu, yalnız bank fəaliyyətini müəyyən edən hüquqi və fiziki şəxslərin, konkret əmlaka və ya qeyri-əmlaka vurulan zərərin qarşısının alınması üçün xüsusi yönəlmiş təhdidlərə qarşı müdafiə ilə bağlıdır. Bu məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla idarəetmə prosesinin öyrənilməsində bu cür təhlükələrin təsnifatı təhlükəsizliyinin təmin edilməsindən əvvəl olmalıdır. Aşağıdakı təsnifat banklarda təhlükəsizliklə bağlı hədələrin predmetini təşkil edir:

A) Təhdidlər məqsədyönlü əlamətilərinə görə ayrılır: Məxfi məlumatların açıqlanması, təhlükəli olan müştərilərlə münasibətlərin, bankın imicinin və onun rəqabət mövqeyinin pisləşməsi şəklində ziyan vura bilər; bank əmlakına bilərəkdən zərər vermək həmçinin də məqsədyönlü olaraq bank aktivlərinə qarşı təhlükələrin yaradılması; Bankın şəxsi personalına qarşı yaranan hədə və təhlükələr: məsələn ixtisaslı kadrların başqa banklara yönəlməsi, personalda banka qarşı mənfi fikirlərin yaradılması, və s.

B) Yaranma mənbəyinə görə təhlükələr görə: Müvafiq bazarda haqsız rəqabət metodlarından istifadə etməklə, yerli və xarici bankların öz mövqelərini gücləndirməyə çalışması: məsələn, iqtisadi casusluq, yüksək ixtisaslı əməkdaşın öz tərəflərinə çəkilməsi (beyin oğurluğu), rəqibin sıxışdırılmasından yaranan təhlükə; Qeyri-loyal əməkdaşlar tərəfindən şəxsi məqsədlərinə nail olmaq üçün, bank təhlükəsizliyinə bilərəkdən ziyan vurulması, məsələn, bankın maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, karyera yüksəlişi, işəgötürənlərin fikirlərinin qarışması ilə bağlı yaranan təhlükələr.

C) Təhlükələr iqtisadi xarakterinə görə ayrılır: Əmlak xarakterli təhdidlər, birbaşa maliyyə ziyanı, məsələn, oğurlanmış mal və qeyri-maddi vəsaitləri maddi dəyərləri, etibarsız müqavilələrə tətbiq etdiyi sanksiyalar; Qeyri-əmlak xarakterli ziyanın dəyərini müəyyənləşdirmək adətən çox çətindir. Hətta mümkünsüzdür. Xidmət bazarının rəqiblər tərəfindən daraldılması, iş tərəfdaşları və müştərilərin gözündə bankın imicinin düşməsi, ixtisaslı kadrların itkisi və s.

D) Təhlükələr praktiki reallaşma ehtimalına görə ayrılır: Potensial təhdidlər və onların praktiki olaraq reallaşması üçün konkret vaxt ehtimalı (müvafiq olaraq, idarəetmə subyektləri, onların profilaktikasını və ya hazırlıq tədbirlərini hazırlamağa yetəri qədər zamanları var); Reallaşan təhdidlər, onların mənfi təsiri artıq başa çatıb və zərəri faktiki olaraq dəyib (idarəetmə orqanları müvafiq olaraq günahkarları üzə çıxarmaq və ziyanı qiymətləndirmək və belə təhlükələri dəf etməyə imkanı var).

Yuxarıda bəhs etdiyimiz təsnifat günümüz maliyyə-kredit təşkilatlarının 3 əsas əlamətini qeyd etməyə imkan verir:

1. Bankın informasiya təhlükəsizliyi: bank üçün informasiya əlaməti daşıyan bütün növ materialların təhlükəsizliyi və gizliliyinin təmin olunması.

2. Bank personalının təhlükəsizliyi: Bankın yüksək ixtisaslı kadrlarından ehtiyat kadr fonduna kimi bütün personalın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

3. Bankın mülki təhlükəsizliyi: Bankın maliyyə vasitələrinin, qiymətli kağızlarının, mal-material qiymətlilərinin və başqa aktivlərinin bütün növ təhlükədən və hədədən qorunması[18].

Bunların təmin edilməsi üçün əsas faktorlar, potensial təhlükələrdən yarana biləcək mümkün itkilərin müştərilərdən və tərəfdaş banklardan uzaqlaşdırılmasıdır. Uyğun olaraq, maliyyə-kredit təşkilatlarının istənilən itkiləri onun müştəriləri qarşısındakı ödəmə qabiliyyətini aşağı salır. Bütün bu fəaliyyətlərin əsasında bank sirrinin qorunmasının təmin edilməsidir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müvafiq olaraq bank hesabının, hesab üzrə əməliyyatlar və qalıqların, habelə müştəri haqqında məlumatların, o cümlədən müştərinin adı, ünvanı, rəhbərləri haqqında məlumatların sirrinə bank təminat verir. Müştərilərin bank saxlancında əmlakının mövcudluğu, bu cür əmlakın sahibləri, xarakteri və dəyəri haqqında məlumatların sirrinə də bank təminat verir. Müştərilərin bank saxlancında əmlakının mövcudluğu, bu cür əmlakın sahibləri, xarakteri və dəyəri haqqında məlumatların sirrinə də bank təminat verir. Bu konfidensial informasiyların açılması bankın ictimai imicinə, həm cari, həm də potensial müştərilərinin gözündə inamsızlıq, tərəfdaşlarında isə etibarsızlığın yaranmasına səbəb ola bilər. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müvafiq olaraq bank sirrini təşkil edən məlumatlar yalnız müştərilərin özlərinə və onların nümayəndələrinə, həmçinin bank nəzarəti üzrə səlahiyyətlərin həyata keçirməsi prosesində Mərkəzi Bankın inspektorlarına, kənar auditorlara, sığortaçıların fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar sığorta nəzarəti orqanına, habelə bu Qanuna müvafiq surətdə kredit reyestrinə verilir. Dövlət orqanlarına və onların vəzifəli şəxslərinə bu cür məlumatlar yalnız cinayət işinin istintaqı, müştərinin pul vəsaitinə və bankın saxlancında olan əmlakına həbs qoyulması, tələb yönəldilməsi və bunların müsadirə edilməsi ilə əlaqədar məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı əsasında verilir. İcra sənədlərinin məcburi icraya yönəldilməsi ilə əlaqədar müştərilərin hesab qalıqları barədə məlumatlar qanunvericiliklə müəyyən olunmuş mənbələrdən əldə

edilmiş məlumat əsasında məhkəmə icraçılarına verilir. Əmanətlərin sığortalanması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş sığorta hadisəsi baş verdikdə, əmanətçilər barədə məlumatlar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada Əmanətlərin Sığortalanması Fonduna verilir. Bankın xidmət etdiyi vergi ödəyicisi olan hər hansı hüquqi şəxsin və ya fərdi sahibkarın bank hesabı və əməliyyatları barədə məlumat vergi orqanlarına yalnız Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada verilir[2].

Bank sistemində təhlükəsizliyin təmin olunmasının əsas məqsədi, kommersiya banklarının müəyyən müddət ərzində cari və perspektiv inkişaf dinamikası nəzərə alınaraq sağlam və maksimal effektiv fəaliyyətə nail olmaqdır. Bunun üçün aşağıdakı tədbirlər lazımdır:

- Bankın maliyyə dayanıqlılığının artırılması
- Rəqabət qabiliyyətinin artırılması
- Müstəqilliyinin təmin olunması
- Bankın və onun çalışanlarının hüquq və maraqlarının qorunması
- Texniki və texnoloji potensialın formalaşdırılması və qorunması
- Cinayət xarakterli daxilolmaların qarşısının alınması, çirkli pulların yuyulmasının qarşısının alınması, bütün bank fəaliyyətlərinin vaxtlı-vaxtında tam olaraq hüquqi normalara uyğun olaraq həyata keçirilməsi.

Bank təhlükəsizliyinə daxili və xarici hədələrin vaxtında aşkar olunması və onların təsirinin minimallaşdırılması təhlükəsizlik sisteminin ən əsas vəzifəsidir.

2.3. Biznes təhlükəsizliyi təhdidlərinə qarşı mübarizə tədbirləri

Qloballaşan dünyada bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq müəssisələrin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biri təhlükəsizlik xidmətləridir. Bazar iqtisadiyyatında müəssisələr arasında rəqabət çox güclü olduğu üçün iqtisadi təhlükəsizlik anlayışı daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisələrin ən mühüm funksiyalarından biri davamlılıq və mənfəətin uzun müddətli olmasıdır. Bu funksiyaların təmin olunması üçün iqtisadi təhlükəsizliyinin qüsursuz bir biçimdə olması lazımdır. Biznesin təhlükəsizlik anlayışı 2 istiqamətdə ola bilər.

1) Təhlükəsizlik xidməti

2) İqtisadi təhlükəsizlik

Biz bu tədqiqatda iqtisadi təhlükəsizlik anlayışı haqqında danışacağıq. İqtisadi təhlükəsizlik özündə təhlükəsizlik xidmətlərini də əks etdirir. "İqtisadi təhlükəsizlik" konsepsiyasının mənası, bu tədqiqatda təhlükəsizlik anlayışının genişləndirilib dərinləşdirilməsindən qaynaqlanan daha dərin semantik əks olunmalarla müzakirə olunacaqdır. İlk olaraq, "iqtisadi" anlayışı, ən ümumi mənasında, mal və xidmətlərin istehsalı, bölüşdürülməsi, mübadiləsi və istehlakı ilə bağlı insan fəaliyyətini ifadə edir.

İqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin araşdırılması bu anlayışın məzmununun müəyyən edilməsi ilə başlayır.

Hazırda elmi ədəbiyyatda və fərqli hüquqi sənədlərdə, həm təhlükəsizlik anlayışının həm də iqtisadi təhlükəsizlik anlayışının birmənalı izahı yoxdur. Buna bağlı olaraq, "iqtisadi" anlayışı, bu fəaliyyətlərin hər hansı birinə işarə edə bilər. Təhlükəsizliyin alışılmamış təhdid halları ilə əlaqələndirilməsindən hərəkətlə, iqtisadi təhlükəsizliyin yuxarıdakı insan fəaliyyətlərində və bunların yer aldığı kontekstlərdə ortaya çıxan fəvqəladə halları əhatə etdiyi nəticəsinə gəlmək olar. İqtisadi təhlükəsizliklə bağlı bir çox kitabda deyildiyi kimi, bəlkə istehlak istisna olmaqla iqtisadi proseslərin dinamikası, daxili bir riskə və bir ölkənin iqtisadi inkişafının

sürətlənməsi, yeni bir ixrac siyasəti, yeni bir məhsulun uğurlu olması və ya rəhbərlik səhvi səbəbiylə bir şirkətin iflası kimi normal olmayan hallara əsaslanır.[13]

Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması müəssisənin müstəqilliyinin təminatçısı, sabitliyin və cəmiyyətdə səmərəli fəaliyyətinin mühüm şərtidir. Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizlik biznesin müstəqilliyini, sabitliyini və dayanıqlığını təmin edən, ona daim yenilənməyə və özünü inkişaf etdirməyə imkan verən şərait və amillərin cəmidir.

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini daha yaxşı anlamaq üçün onun "inkişaf" və "düzüm" anlayışları ilə əlaqəsini təhlil etmək lazımdır. İnkişaf iqtisadi təhlükəsizliyin ən mühüm komponentlərindən biridir. İqtisadiyyat inkişaf etmirsə, onun daxili və xarici təhlükələrə qarşı müqaviməti kəskin azalır. Möhkəmlik və təhlükəsizlik iqtisadiyyatı bir sistem kimi möhkəmləndirmək üçün mühüm xüsusiyyətlərindəndir. Onları müqayisə etmək olmaz, onların hər biri özlüyündə iqtisadiyyatın vəziyyətini xarakterizə edir. İqtisadiyyatın möhkəmliyi onun elementlərinin sistem daxilində şaquli, üfüqi, görünüşündən və digər əlaqələrin möhkəmliyi və etimadını, daxili və xarici "təhlükələrə" qarşı düzüm gücündə göstərir.

Bir elm olaraq iqtisadiyyatın təhlükəsizlik termininə daxil edilməsi vəziyyətində, iki xüsusiyyət göz önündə tutulmalıdır. İlk olaraq, ümumi normativ iqtisadi qiymətləndirmələr fayda, rasionallıq, səmərəlilik, yaxşılaşdırma kimi kateqoriyalar ələ alınır. Bu halda, bu kateqoriyalardan bəzilərinin yoxluğu vəziyyətində təhdidlər ortaya çıxır. İkinci halda isə təhlükəsizlik, qarşıdurma, təhdid kimi anlayışlarla əlaqələndirilən müəyyən məsələlərin həllində riyazi iqtisadi modellər tətbiq olunur.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün öncə bu əməliyyatlardan başlamaq lazım. Yəni müəssisə üçün əhəmiyyətli olan məlumatları qorumaq. Üstəlik, informasiyanın qorunması çoxşaxəli olmalıdır: Yəni, elektron poçt məlumatlarının qorunması, elektron imza istifadəsi, etibarlı telefon danışqları, gizli informasiyanın qorunması, məlumat bazalarının qorunması, müştərilərlə bağlanan müqavilələrin

qorunması istiqamətində olmalıdır. İkincisi, binaların və qurğuların təhlükəsizliyinin təmin olunması. Bu sizin müəssisənin fiziki və texniki təhlükəsizliyi deməkdir. Həmçinin sizin daşınan və göndərilən malların təhlükəsizliyinin də təmin edilməsi vacibdir.[13]

Həmçinin sizin reklam kampaniyalarının, kütləvi tədbirlərin, biznes görüşlərinin, danışıqların təhlükəsizliyi haqqında da mütləq tədbirlərin görülməsi lazımdır. Bu işlər tamamlandıqdan sonra daha böyük miqyaslı işlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması lazımdır.

İqtisadi təhlükəsizlik baxımından iki təhlil növü ayırd etmək olar. İlk olaraq, iqtisadiyyatın dövlət təhlükəsizliyini müəyyən edən faktor kimi dəyərləndirildiyi və dövlət təhlükəsizliyinin rifah üzərindəki təsirinin nəzərə alındığı, qlobal, dövlət və dövlətlərarası. İkinci səviyyə isə İqtisadiyyatın inkişafında, qeyri-neft sektorunun(təşkilatlar, regionlar, şirkətlər, fərdlər) təhlükəsizliyindən ibarətdir. Bu tədqiqatda biz qeyri-neft sektorunun yəni şirkətlərin iqtisadi təhlükəsizliyi ətrafında danışacağıq. İqtisadi təhlükəsizliyə olan hədələr dedikdə, müəssisə daxili və xarici amillərin təsiri nəticəsində istehsala və dövriyyəyə nəzarət və əsas iqtisadi və hüquqi vasitələri itirmək qorxusu başa düşülür. İqtisadi sistemdə baş verən hər bir dəyişikliyi təhdid kimi səciyyələndirmək olmaz.

Müəssisələrin iqtisadi təhlükəsizliyi ona təsir edən daxili və xarici təhdidlərin müasir xarakteri və istiqaməti ilə müəyyən olunur.

Biznesin iqtisadi təhlükəsizliyinin göstəriciləri çoxdur və onun göstəricilərini müəyyən etmək əsas məsələlərdəndir. Biznesin iqtisadi təhlükəsizliyi, korporativ mənbələrdən ən səmərəli şəkildə istifadə edilməsini təmin etmək deməkdir. Bu vəziyyət biznes üçün təhlükə yaranmasını aradan qaldırır və onun sabit işləməsini təmin edir.

Biznesin iqtisadi təhlükəsizliyi bir çox miqdar və keyfiyyət göstəricilərinin səviyyəsi ilə səciyyələnir. Biznesin iqtisadi təhlükəsizliyinin meyarı korporativ resurslardan istifadə səviyyəsinin qiymətləndirilməsidir. Biznesin iqtisadi

təhlükəsizliyinin ən yüksək səviyyəyə çatmasının məqsədi isə öz işinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə təminat yaratmaqdır. Biznesin iqtisadi təhlükəsizliyinin funksional vəziyyəti iqtisadi təhlükəsizliyin bütün istiqamətlərinin cəmidir. İqtisadi təhlükəsizliyin istiqamətləri mahiyyət etibarıyla bir-birindən çox fərqlidir. Məsələn, maliyyə, kadr, texniki, siyasi, ekoloji, informasiya. Bunlar biznesin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında xüsusi yerə və rola malikdirlər. Biznes sahibi korporativ resursları kommersiya fəaliyyətini reallaşdırmaq üçün istifadə edir.

Korporativ resurslar aşağıdakılardır:

1. Kapital resursları- Müəssisənin sahib olduğu ümumi kapital: Kapital mənbəyi digər təşkilati resursların dayağı rolunu oynayır.

2. İnsan resursları- Buraya müəssisənin sahib olduğu insan resursları daxildir. Müəssisədə çalışan bütün işçilər və ehtiyatda qalan insanlar daxildir.

3. İnformasiya və texnologiya resursları- Qloballaşan dünyada informasiya, müəssisənin ən mühüm sərvəti sayılır. İnformasiya mənbələri (arxivlərdə, fondlarda, məlumat bazalarında və s). Olan sənədlər toplusudur. Məlumat mənbələrini təşkil edən sənədlərdə onları yaradan insanların məlumatları müxtəlif formalarda öz əksini tapır. Belə ki, informasiya mənbələri-insanlar tərəfindən hazırlanan, cəmiyyətdə sosial məqsədlərlə istifadə edilən və material daşıyıcılarda (kağız, fayllar, maqnit diskisi və s) saxlanan məlumatlardır.

4. Avadanlıq və texniki resurslar- Müəssisənin fəaliyyət göstərməsi üçün lazım olan avadanlıq və texniki avadanlığı əhatə edir.

5. Hüquq resursları- Bu mənbəyə - patent, lisenziyadan, təbii ehtiyatlardan istifadə prinsipi, ixrac prinsipi, torpaqdan istifadə etmə hüququ və digərləri daxildir.

Biznesin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas məqsədi qarşıya qoyulan hədəflərə qısa zamanda nail olmaqdır. Bunun üçün həvəsləndirici tədbirlər lazımdır, bunlardan ən mühümü mənfəət əldə etməkdir. Bunu təmin edən ən yaxşı vasitə

əmək məhsuldarlığının artırılmasıdır. Eyni zamanda istehsal, insanların və ümumiyyətlə cəmiyyətin ehtiyacına uyğun tənzimlənməlidir.

Biznesin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas məqsədlərindən biri də, hazırda və gələcəkdə müəssisənin iqtisadi potensialını artırmaq və bunun əsasında müəssisənin iqtisadi inkişafını təmin etməkdir.

Müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də maliyyə təhlükəsizlikdir. Maliyyə təhlükəsizliyinə aşağıdakılar daxildir:

1. Alım gücü göstəriciləri.
2. Maliyyə sabitliyi göstəriciləri.
3. İşgüzar fəallıq göstəriciləri.
4. Rentabellik göstəriciləri.

Alım gücü olan müəssisə maliyyə cəhətdən yaxşı hazırlanmış müəssisələr sinfinə daxildir. Bunun ən yaxşı göstəricisi, kredit aldığı qurumlara öz resursları ilə borcunu vaxtında və tam olaraq geri ödəməsidir. Maliyyə təhlükəsizliyin əsas göstəricisi maliyyə əməliyyatlarının keçirilməsi, təşviq edilən sərmayənin qorunması ilə xarakterizə edilir. İşgüzar fəallığın göstəricisi isə əsas və dövriyyə kapitalının dövriyyə sürəti ilə ölçülür. İstehsal fondlarının strukturunda passiv hissənin yüksək olması müəssisənin iqtisadi cəhətdən qeyri-sabitliyinə səbəb olur. Buda müəssisənin alıcılıq qabiliyyəti səviyyəsinin aşağı olmasına səbəb olur. Biznesin kapitalının mənbəyi aşağıdakılardır: Nizamnamə kapitalı, əlavə kapital və əlavə fondlar, yığım fondu, məqsədli maliyyələşdirmə və daxilolmalar, keçmiş və cari ildə bölüşdürülməmiş mənfəət. Müəssisənin hansı mənbədən olur-olsun fondlarını artırması öz maliyyə sabitliyini təmin edir. Buna görə də bölüşdürülməmiş mənfəət, istehsal vasitələrinin həcm və keyfiyyətinin yükəlməsinə səbəb olur. Bu da özlüyündə biznesin qısamüddətli borclarının düşməsinə səbəb olur.[13]

Müəssisənin aktivinin (müəssisənin balansında aktivlərin cəmi) dövriyyə sürəti onun maliyyə siyasətinin keyfiyyət göstəricisidir. Yəni dövriyyə sürəti nə qədər yüksək olarsa seçilmiş strategiya bir o qədər səmərəli olur.

Qurum öz mənbəyini qısa müddətli maliyyə varlıqlarına çevirmək istiqamətinə yönəldə aktivlərini asanlıqla reallaşdırı bilər. Təşkilat ziyanla işləyirsə, demək normal istehsal fəaliyyətini davam etdirmək üçün xüsusi maliyyə mənbəyi yoxdur. Müəssisənin fəaliyyəti gəlir əldə edirsə, bu halda ümumi fondla istehlak fondu arasında optimal balans yaratmaq mümkündür. Bu zaman əlavə bölmələr istehlak fondunun artmasını və müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsini xarakterizə edir.

Rentabellik biznesin maliyyə təhlükəsizliyinin göstəricilərindən olub, onun şəxsi vəsaiti, istehsal fondlarının kəmiyyət və keyfiyyəti, uzun və qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarının həcmi, mənfəətin səviyyəsi ilə ölçülür. Biznesin fəaliyyətinin mütləq nəticəsi, istehsalı təşkil etmək və idarəetmədə mühüm rol oynayan kapitalın və ümumi kapitalın həcmindən, eləcə də mənfəətin dövriyyəsiindən asılıdır. Bu göstəricilərin nisbəti rentabellik adlanır. Rentabellik həcmi əldə edilən illik qazancıdan gəlir vergisi çıxdıqdan sonra qalan hissəsidir. Rentabellik prinsipi istehsal fondlarından istifadənin səmərəliliyini ifadə edir və mənfəətin istehsal fondlarının həcminə nisbətini təşkil edir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin iqtisadi göstəriciləri içərisində rentabellik göstəricisi xüsusi rol oynayır. Əgər mənfəət biznesin mütləq qazanclığını əks etdirirsə, rentabellik nisbi qazanclığı göstərir və mənfəətin müəyyən bazaya nisbəti ilə ifadə edilir. Biznes o halda səmərəli sayılır ki, məhsulun satışından əldə edilən mədaxil məhsulun istehsalı və satışı xərclərini ödəməklə bərabər müəyyən mənfəəti də təmin etsin. Beləliklə rentabellik biznesin səmərəliliyini səciyyələndirir, biznesin kapitalı artırmaq qabiliyyəti haqqında təsəvvür yaradır.

Rentabellik müxtəlif şəkillərdə hesablanır. Əsas göstərici ümumi rentabellik və ya aktivlərin rentabellik göstəricisidir və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$R_{\text{ü}} (M_b / A) * 100,$$

Burada

M_b - balans mənfəəti;

A- müəssisənin aktivlərinin (əsas istehsal fondları ilə döənən varlıqları) dəyəridir.

Rentabelliyn bu göstəricisi qoyulmuş sərmayənin bir manata düşən gəlirlərinin miqdarını göstərir.

Aktivlərin rentabelliynin hesablanması ilə birlikdə sahibkarlıq fəaliyyətinin təhlili prosesində məhsulun(xidmət) rentabellik göstəriciləri də istifadə edilir. Bu aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$R_m (M_s / M) * 100,$$

M_s - məhsulun satışından əldə edilən gəlir;

M - satılmış məhsulun istehsal maya dəyəridir.

Bu formuldan biznesdaxili hesablamalarda, ayrı-ayrı məhsul növlərinin gəlirliliyinə (zərərliiliyinə) nəzarət edilməsi, istehsala yeni məhsul növlərinin tətbiqi və səmərəsiz məhsulların istehsaldan çıxarılması zamanı istifadə etmək daha səmərəlidir.[26]

Hər bir sahibkar, biznesin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək istəyirsə o iqtisadi təhlükəsizliyin göstəricilərini müəyyən etməli və vaxtında onun qarşısını almalıdır. Bunun ən yaxşı yolu rüblük və aylıq hesabatlar əsasında biznesin fəaliyyətini yoxlamaq və təhlükənin dərəcəsini müəyyən etməkdir. Biznesin iqtisadi fəaliyyətinin qısa müddətli təhlili onun vəziyyətinin zəif və güclü cəhətlərini aşkar etməyə imkan verir. Bu zaman açıq illik hesabatlar istifadə edilməlidir. İllik hesabatlardan aşağıdakı məlumatları əldə etməli və onların əsasında iqtisadi təhlükəsizliyin vəziyyəti müəyyənləşdirilməlidir:

1. Biznes fəaliyyətinin əvvəlki illərdəki parametrləri və ya intensiv inkişafı təmin edən amillər.

2. Zaman ərzində alıcılıq qabiliyyətini bərpa etmək imkanı və ya mövcud vəziyyəti daha da yaxşılaşdırmaq.

3. Biznesin alım gücünün azalmasına səbəb olan maliyyə qeyri-sabitliyinin səbəbləri.

4. Biznes aktivlərinin və onun investisiyalarının pula çevrilmə qabiliyyətinin vəziyyəti.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi biznesin fəaliyyət göstərməkdə əsas məqsədi mənfəət əldə etməkdir. Qazanclı ola bilməsi üçün qazanc gətirən amillərin təhlükəsizliyinin təmin olunması vacibdir. Biznesin iqtisadi təhlükəsizliyi çox geniş bir anlayışdır, onu bir meyarla müəyyən etmək mümkünsüzdür. Biznesin iqtisadi vəziyyəti yaxşı, orta, pis və çox pis ola bilər. Bu vəziyyətin müəyyənləşdirilməsi üçün aylıq, rüblük, illik hesabatlar əsasında təhlillər aparılmalıdır.

Biznesin maliyyə sabitliyi dedikdə, biznesin maliyyə resurslarının bölgüsü və istifadəsinin elə təşkil olunmasıdır ki, bu bölgü gəlirin artmasına imkan yaratsın. Qazancla yanaşı maliyyə resursları biznesin borclarının vaxtında və tam olaraq geri qaytarılmasını təmin etsin.

Müəssisənin alıcılıq qabiliyyəti öz ifadəsini, alınan istiqraz və götürülən öhdəlikləri vaxtında yerinə yetirməsində tapır. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşı olması onun alıcılıq qabiliyyətinin sabitliyini təmin edir. Pis olması isə əksinə, alım gücünün zəifləməsinə şərait yaradır ki, buda müəssisənin davamlılığına böyük təhlükə yaradır. Bu halların aradan qaldırılmasının ən yaxşı yolu sərbəst pul vəsaitinin olmasıdır.

Müəssisənin istehsal və dövriyyə fondları da onun maliyyə vəziyyətinə təsir edən amillərdəndir. Belə ki, əsas və dövriyyə kapitalının payı yüksək olduqda müəssisənin maliyyə vəziyyəti yaxşı olur və iqtisadi fəaliyyətini uğurla davam etdirir. Dövr edən kapitalın dövriyyə sürətinin artması biznes potensialının pula çevrilməsi sürətini artırır, digər tərəfdən, əsas kapitalın payının az olması əsas kapital xərclərinin azalması deməkdir. Biznesdə maliyyə təhlükəsizliyinə misal olaraq bank sistemində maliyyə təhlükəsizliyinin təmin olunması amillərinə nəzər salaq. Maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi digər təhlükəsizlik amilərinin də təmin edilməsinə zəmin yaradır. Banklarda

maliyyə təhlükəsizliyi təşkilati, idarəetmə, texniki və profilaktik tədbirlərin sistemli bir şəkildə təmin edilməsindən ibarətdirki, bu tədbirlər bankların hüquq və maraqlarının qorunmasına, nizamnamə kapitalının artırılmasına, aktiv likvidliyinin artmasına, verilmiş kreditlərin geri ödənmə təminatına, maliyyə və maddi qiymətliliyin qorunmasına zəmanət verir.

İndi isə banklarda maliyyə təhlükəsizliyinə baxaq. Banklarda maliyyə təhlükəsizliyinin bir sıra daxili və xarici amilləri var:

Xarici amillər bunlar daxildir:

1. Əlverişsiz makroiqtisadi şərtlər, ölkə və regionda ümumi iqtisadi vəziyyət,
2. Dövlətin ixtisaslaşmamış maliyyə siyasəti,
3. Normativ-hüquqi bazanın və iqtisadi böhranların dayanıqlılıq səviyyəsi,
4. Mərkəzi Bank tərəfindən sıxışdırılmalar,
5. İnfilyasiya səviyyəsi və inflasional gözləntilər,
6. Sağlam vergi siyasətinin olmaması,
7. İqtisadiyyatın real sektorunun kreditləşmə şərtləri və investisiya fəallığının səviyyəsi,
8. Əlverişsiz kriminogen vəziyyət və s.

Daxili amillərə isə bunlar daxildir:

1. İxtisaslaşmamış idarəetmə forması, bankın strateji planlaşdırılmasında və proqnozlaşdırılmasında qeyri-peşəkarlıq.
2. MB-ın iqtisadi normativlərinin yerinə yetirilməməsinin nəticəsi olaraq likvid aktivlərin çatışmamazlığı.
3. İxtisaslaşdırılmamış kadrların olması.
4. Verilmiş kreditlərin vaxtında və tam olaraq geri ödənməməsi, yüksək riskli kredit siyasəti.
5. Bank xidmətləri bazarında zəif bank marketinqi.

6. Bank sirri sayılan informasiyların itirilməsi, maddi və maliyyə vəsaitlərinin zəif qorunması.

7. Bank sektorunda haqsız rəqabət və rəqiblərin mənfi təsiri.

Banklarda maliyyə təhlükəsizliyi məsələləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- bankın davamlı inkişafını təmin etmək;
- pul hesablamlarının və əsas maliyyə-iqtisadi parametrlərinin sabitliyini təmin etmək;
- maliyyə və bank böhranlarının və rəqiblərin, kölgə strukturlarının qərəzli fəaliyyətlərinin bankın inkişafına neqativ təsirinin neytrallaşdırılması;
- bankın pul axınlarının bölgüsünə, istifadəsinə və nəzarətinə görə səhmdarların, menecerlərin və kreditorların arasındakı münaqişələrin qarşısının alınması;
- bank üçün optimal olan müxtəlif maliyyələşdirmə mənbələrini cəlb etmək və istifadə etmək;
- maliyyə hüquqi münasibətlərində cinayətlərin və inzibati qanun pozuntularının qarşısını almaq.

Bu məsələlər yalnız bankın maliyyə sisteminin elementlərinin təhlükəsiz və səmərəli fəaliyyətin təminatı məqsədi ilə deyil, həm də onunla qarşılıqlı əlaqəli bütün idarəetmə orqanlarının təhlükəsiz və səmərəli fəaliyyətinin təminatı məqsədi ilə səhmdarlar və bank menecerləri tərəfindən həll edilməlidir.

Bankın maliyyə təhlükəsizliyi aşağıdakılarla müəyyən edilir:

- investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün zəruri vasitələrin defisitinin səviyyəsi ilə,
- bankın maliyyə durumunun sabitliyi və sarsılmazlığı ilə,
- maliyyə axınlarının və haqq-hesab münasibətlərinin (əlaqələrinin) normallaşması,
- maliyyə əməkdaşları ilə münasibətlərin sabitliyi (investorlar, banklar və başqaları),

- səhmdarların maraqlarının təhlükəsizlik dərəcəsi,
- bankın investisiya və innovasiya fəaliyyətinin aktivləşməsi üçün maliyyə şəraitlərinin təminatı.

Bankın maliyyə təhlükəsizliyinin mahiyyət xarakteristikaları aşağıdakı qaydada təqdim edilə bilər:

1. Maliyyə təhlükəsizliyi bankın iqtisadi təhlükəsizliyinin əsas elementlərindən biridir.

2. Maliyyə təhlükəsizliyi kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri sisteminin köməyi ilə xarakterizə edilə bilər.

3. Maliyyə təhlükəsizliyinin göstəriciləri bankın maliyyə sabitliyi haqqında mühakimə yürütməyə imkan verən hədd qiyətlərinə malik olmalıdır.

4. Bankın maliyyə təhlükəsizliyi onun inkişafını və sabitliyini təmin etməlidir.

Qeyri-sabit mövcudluq şəraitində bankın maliyyə-iqtisadi təhlükəsizliyini idarə etməsinin strategiyası aşağıdakıları özündə ehtiva etməlidir:

- böhran vəziyyətlərinin diaqnostikası;
- obyektiv və subyektiv neqativ təsirlərin bölünməsi;
- iqtisadi təhlükəsizliyin təhdidlərinin qarşısının alınması üzrə tədbirlər siyahısının müəyyən edilməsi;

- neqativ təsirlərin neytrallaşdırılması nöqteyi-nəzərindən planlaşdırılan tədbirlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

- iqtisadi təhlükəsizliyin təhdidlərinin aradan qaldırılması üzrə təklif edilən tədbirlərin dəyərin qiymətləndirilməsi.[10]

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında mühüm tədbirlərdən biri də praqnozlaşdırmaqdır. Praqnozlaşdırmanın biznes itkisinin qarşısının alınmasında böyük əhəmiyyəti vardır. Praqnozlaşdırmanın əsas vəzifəsi iqtisadi təhlükəsizlik sistemində əvvəlcədən zərəri müəyyən etmək, minimallaşdırmaq və bu təhlükələrə qarşı önləyici tədbirlərin görülməsidir. İtki təhlükəsini qiymətləndirmək üçün sahibkarlıqla bağlı olan

zərərin, itki növlərini bilmək əsas məsələlərdəndir. Çünki itki həcmi və imkanını qabaqcadan müəyyən etmədən qurum haqqında proqnoz vermək olmaz. Zərərin əsas növləri aşağıdakılardır: Maddi, əmək (iş vaxtının itkisi), kadr, maliyyə, müvəqqəti (səhiyyə və ətraf mühitlə bağlı olan itkilər) və itkinin xüsusi bir növü olan məlumat. İtkilərin hər birinin öz ölçü vahidi var. Bunları yeganə ölçü meyarına görə toplamaq olmadığından, ümumi göstərici qiymətdir. Yəni pul ifadəsi ilə əks etməkdir. Yəni itkilərin fiziki ölçüsü dəyər ölçüsünə (pula) çevrilir.

İqtisadi təhlükələrə qarşı mübarizə tədbirlərini bank sektoru təmsalında ələ alaı. Banklar üçün bilavasitə səbəb ola biləcək bank təhlükəsizliyinin pisləşməsi bir sıra faktorlardan asılıdır. Bu faktorların mənfi təsirinin azalmasına kömək edən tədbirlər işlənilib hazırlanmalıdır:

Sxem 2.3. Mənfi təsirlər və onların azaldılması üçün tədbirlər planı.

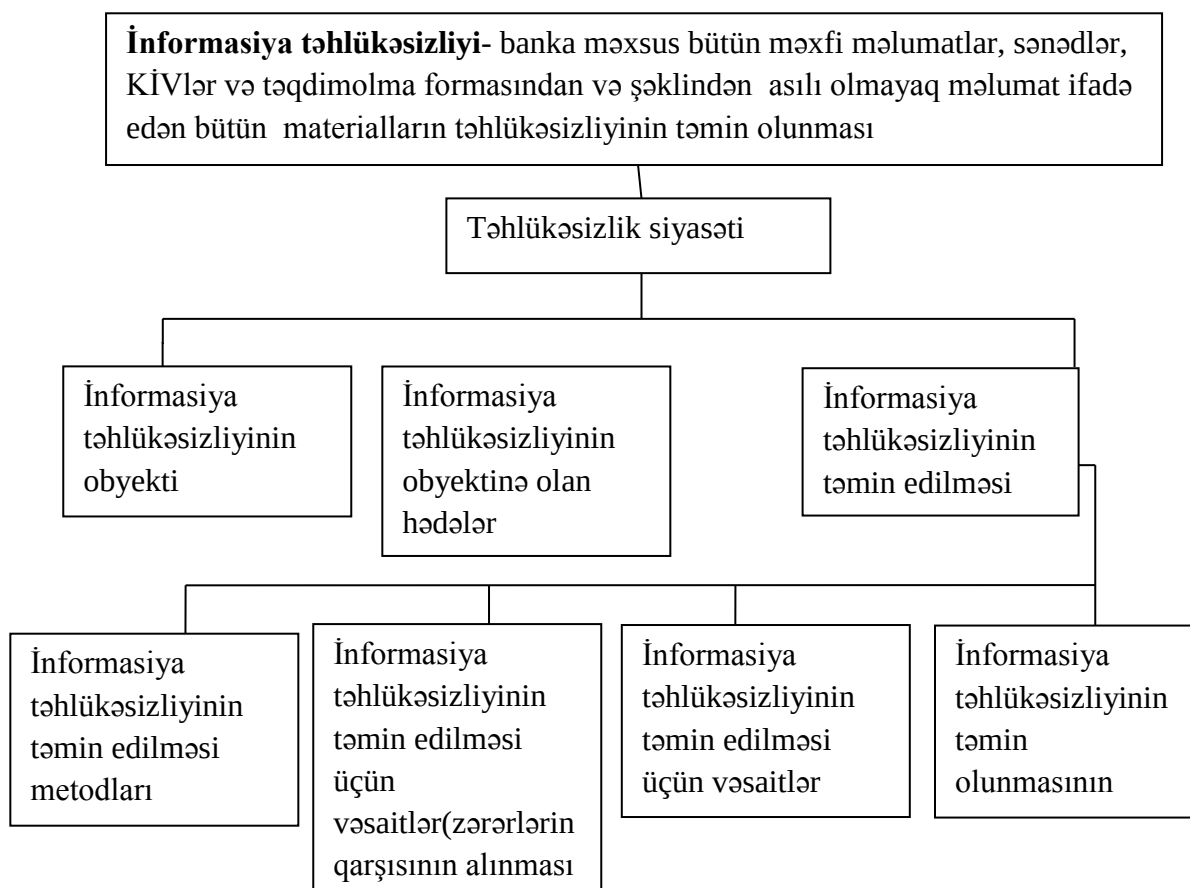
Faktorlar	Mənfi təsirinin azaldılması üzrə tədbirlər
Planlı olaraq bir qrup müştəri və əmanətçinin təcili olaraq öz əmanətini geri götürməsi, bankın ödəmə qabiliyyətini aşağı salır.	Bankın müstəqilliyini təmin etmək üçün maliyyə mənbələrini və passivlərin diversifikasiyası.
Bankın aktivlərinin digər maliyyə qurumları tərəfindən bloklaşdırılması.	Maliyyə vasitələrinin yalnız nüfuzlu maliyyə müəssisələrində yerləşdirilməsi. Onların maliyyə vəziyyəti və siyasi asılılıqlarının monitorinqi.
Müəssisənin saxta müflisləşmə həddinə çatması.	Müəssisə haqqında daha ətraflı məlumatın toplanması

Bankı diskreditasiya etmək üçün kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə etmək lazımdır.	Daimi olaraq bankın imicini qoruyan reklamlardan istifadə etmək, bankın maliyyə şəffaflığını göstərən kütləvi tədbirlərin həyata keçirilməsi.
Kapitalın hərəkətinə siyasi təsirlər (dövlət müəssisələri və dövlət təşkilatlarının hesabları idarə etməsi, dövlət fondlar, və s).	Müstəqillik və yaxud siyasi strukturlardan asılılığı azaltmaq. Belə əməliyyatlar zamanı bütün normativ hüquqi aktlara riayət etmək lazımdır.
Müəyyən bank xidmətləri bazarlarından bankın sıxışdırılması.	Bankın regional iqtisadi layihələrə integrasiyası, düşünülmüş qiymət siyasətinin aparılması.
Xidmət bazarında demping	Bank xidmətlərinin maya dəyərinin azaldılması və səmərəliliyinin artırılması üzrə işlərin fasiləsiz olaraq aparılması.
İxtisaslı kadrların itkisi, onların başqa, rəqib banklara keçməsi.	Bank işçilərinə əmək haqqının verilməsi və sosial müdafiəsi, düşünülmüş kadr siyasətinin aparılması.

Fəsi 3. Müasir biznesin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi.

3.1. Biznesin təhlükəsizliyinin informasiya təminatının hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi

Sxem 3.1.İnformasiya təhlükəsizliyinin təşkili



Günümüzdə bank sektorunda ən çox diqqət yetirilən təhlükəsizlik sahələrindən ən başlıcası informasiya sistemlərinin təhlükəsizliyidir. Globallaşan bazar iqtisadiyyatına keçid informasiya cəmiyyətinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu cəmiyyətdə informasiya və biliklər ən mühüm resurs və başlıca əmtəədir. Vətəndaşların, cəmiyyətin və ən əsas da biznesin informasiyanın, informasiya resurslarının və

texnologiyalarının rolunun artması informasiya təhlükəsizliyi məsələlərini ön plana çıxarır. Müasir cəmiyyətdə biznesin vəziyyəti tədricən öz informasiya infrastrukturunun vəziyyətindən asılı olur.

İnformasiyanın təhlükəsizliyinin təmin olunması probleminin vacibliyini və aktuallığını şərtləndirən səbəblərdən aşağıdakıları xüsusi vurğulamaq olar:

- şəbəkə texnologiyalarının geniş yayılması və lokal şəbəkələrin qlobal şəbəkələr halında birləşməsi;
- informasiya təhlükəsizliyinin pozulmasına praktik olaraq mane olmayan qlobal internet şəbəkəsinin inkişafı;
- minimal təhlükəsizlik tələblərinə belə cavab verməyən proqram vasitələrinin geniş yayılması.

İnformasiya təhlükəsizliyi dedikdə, informasiya və ona xidmət edən infrastrukturun sahibi və ya istifadəçilərinə ziyan vurmağa səbəb olan təbii və ya süni xarakterli, təsadüfi və ya qəsdli təsirlərdən informasiya və ona xidmət edən infrastrukturun mühafizəsi nəzərdə tutulur. İnformasiyanın mühafizəsi- informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəlmiş tədbirlər kompleksidir.[9]

Biznesi mühüm məlumat və biliklərlə təmin edən informasiya eyni zamanda biznesə müəyyən ziyanlarda vura bilər. Ona görə də, informasiyanın biznesdə rolunu bilmək üçün ona iki aspektdən yanaşmaq lazımdır.

1. Mənfi-neqativ informasiyanın yayılmasının qarşısının alınması.
2. İnformasiyanın özünün qorunması.

İnformasiya və informasiya texnologiyaları hər bir biznesin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün mühüm vasitədir. İnformasiyalaşdırma cəmiyyətdə müxtəlif neqativ halların yaranmasına səbəb oldu. Kompüter cinayətkarlığı – qeyri-qanuni

informasiya mənbələrinə daxil olmaq, viruslar yaymaq, banklardan “elektron pul” oğurlamaq, “elektron casusluq” kimi mənfi halların sürətlə yayılmasına başladı.

Hal-hazırda düzgün, keyfiyyətli informasiyaları seçmək və yalan informasiyaların yayılmasının qarşısının alınması problemi yaranmışdır. Ona görə də, şəxsiyyətin, dövlətin təhlükəsizliyini qorumaq üçün daha mükəmməl qanunlar işlənib hazırlanmalıdır.

İnformasiya təhlükəsizliyi- informasiya mühitində neqativ informasiyalardan qorunmaqla inkişafın təmin olunmasıdır. İnformasiya təhlükəsizliyi biznesin müdafiə, maliyyə, iqtisadi təhlükəsizlik kimi formaları ilə yanaşı durur. Ona görə də, informasiya həm hüquqi həm texniki tərəfdən müdafiə olunmalıdır.

İnformasiya təhlükəsizliyi- həmçinin televiziya, radio, çap, şəbəkə vasitəsi ilə cəmiyyətdə dövr edən neqativ informasiyalardan qorunmaqla da təmin olunmalıdır. Bunun üçün hüquqi qanun bazaları da yaradılmalıdır. Bu qanunlarda informasiyaların oğurlanması, itirilməsinin, dəyişdirilməsinin, qeyri - qanuni məhv edilməsinin, surətinin çıxarılmasının qarşısının alınmasının təmin edilməsi maddələri əks olunmalıdır.

İnformasiyanın qorunması üçün müxtəlif üsullar mövcuddur. Təhlükəsizlik xidməti bu informasiyaları tam məxvliyini müəyyənləşdirməklə onun təhlükəsizliyini təmin etməlidirlər.

Texniki tərəfdən informasiyanın qorunması, elektron avadanlıqların təhlükəsizliyinin qorunması, açarların (parolların) qoyulması, kriptografik müdafiə vasitələri ilə həyata keçirilir. İnformasiya təhlükəsizliyi inkişaf etmiş dövlətlərdə böyük şirkətlər tərəfindən yüksək səviyyədə həyata keçirilir. Bu isə onların informasiya müharibəsində, kommersiya məxviliklərində mühüm rol oynayır.

Təhlükə dedikdə, sistemə dağılma, verilənlərin üstünün açılması və ya dəyişdirilməsi, xidmətdən imtina formasında ziyan vurulmasına səbəb ola bilən istənilən hal, şərait, proses və hadisələr nəzərdə tutulur. Təhlükələri müxtəlif siniflərə ayırmaq olar. Meydana çıxma səbəblərinə görə təhlükələri; təbii və süni xarakterli təhlükələrə

ayırırlar. Süni xarakterli təhlükələr də öz növbəsində; bilməyərəkdən və qəsdən törədilən təhlükələrə bölünür. Təsir məqsədlərinə görə təhlükələrin üç əsas növü ayırd edilir:

- İnformasiyanın konfidensiallığının pozulmasına yönələn təhlükələr;
- İnformasiyanın bütövlüyünün pozulmasına yönələn təhlükələr;
- informasiyaya yiyələnmə qaydasının pozulmasına yönələn təhlükələr.

Konfidensiallıq- informasiyanın subyektiv müəyyən olunan xassəsidir. Verilən informasiyaya müraciət icazəsi olan subyektlərin siyahısına məhdudiyyət qoyulmasının zəruriliyini göstərir. Konfidensiallığın pozulmasına yönələn təhlükələr məxfi və ya gizli informasiyanın üstünün açılmasına yönəlir. Belə təhlükələrin reallaşması halında informasiya ona müraciət icazəsi olmayan şəxslərə məlum olur.

Bütövlük- informasiyanın təhrifsiz şəkildə mövcudolma xassəsidir. İnformasiyanın bütövlüyünün pozulmasına yönələn təhlükələr onun dəyişdirilməsinə və ya təhrifinə yönəlir ki, bunlar da onun keyfiyyətinin pozulmasına və tam məhvəinə səbəb ola bilər.

Yiyələnmək (əlcətanlıq) - yolverilən vaxt ərzində tələb olunan informasiya xidmətini almaq imkanıdır. Həmçinin yiyələnmək – daxil olan sorğulara xidmət üçün onlara müraciət zəruri olduqda uyğun xidmətlərin həmişə hazır olmasıdır.

- Təhlükələr aşağıdakı əlamətlərinə görə də təsnif oluna bilər:
- Baş vermə ehtimalına görə (çox ehtimallı, ehtimallı, az ehtimallı);
- Meydana çıxma səbəblərinə görə (təbii fəlakətlər, qəsdli hərəkətlər);
- Vurulmuş ziyanın xarakterinə görə (maddi, mənəvi);
- Təsir xarakterinə görə (aktiv, passiv);
- Obyektə münasibətinə görə (daxili, xarici).

Daxili və xarici təhlükələrin nisbətini təqribi olaraq belə xarakterizə etmək olar. Təhlükələrin 80%-i təşkilatın öz işçiləri tərəfindən onların bilavasitə və ya dolayısı yolla iştirakı ilə baş verir. Təhlükələrin 20%-i kənar amillər vasitəsilə yaranır.

İnformasiya təhlükəsizliyinin hüquqi təminatı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası (maddə 50), İnformasiya əldə etmək haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Cinayət məəcəlləsi (maddə 172), Texniki təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu və başqa dövlət məəcəllələri və MB-ın qəbul etdiyi qanunlar vasitəsilə qorunur.

Siyasət- təşkilatın fəaliyyətinin müəyyən aspektlərini idarə etmək üçün təsbit edilmiş qaydalar məcmusudur. Siyasət biznesin məqsədlərinin, hüquqi tələblərin və ya təşkilatın korporativ normalarının təmin edilməsi üçün nə etmək lazım olduğunu müəyyən edir.

İnformasiya təhlükəsizliyi siyasətinin işlənməsi müəssisənin informasiya təhlükəsizliyi sisteminin təşkil edilməsində ilk tələblərdən biridir. İnformasiya təhlükəsizliyi siyasətinin məqsədi rəhbərliyin informasiya təhlükəsizliyi üzrə idarəçiliyini və dəstəyini biznesin tələblərinə, müvafiq qanunlara və normativlərə uyğun olaraq təmin etməkdir.

ISO 27001 standartına görə informasiya təhlükəsizliyi siyasəti daha ümumi-informasiya təhlükəsizliyinin idarə edilməsi siyasətinin alt çoxluğuudur. Bu siyasətlər bir sənəddə də əks oluna bilər. Sənədləşdirilmiş informasiya təhlükəsizliyi siyasəti rəhbərliyin münasibətini bəyan etməli və informasiya təhlükəsizliyinin idarə edilməsinə yanaşmanı müəyyən etməli, informasiya təhlükəsizliyi anlayışını, onun əsas məqsədlərini və təsir dairəsini müəyyən etməli, qiymətləndirmənin strukturu və risklərin idarə edilməsi daxil olmaqla nəzarətin məqsədlərini və mexanizmlərini müəyyən etmək üçün əsas müddəaları özündə birləşdirməlidir. İnformasiya təhlükəsizliyi siyasəti üzrə

sənəd rəhbərlik tərəfindən təsdiq olunmalı, nəşr edilməli və bütün işçilərə və müvafiq xarici tərəfdaşlara çatdırılmalıdır.

İnformasiya təhlükəsizliyi siyasəti müəyyən resursların (məsələn, vacib kompyuter sistemlərinin və verilənlərin) mühafizəsinə dair məqsədləri, məsuliyyəti və ümumi tələbləri təsvir edir, lakin özlüyündə təşkilatın tələblərinin yerinə yetirilməsini təmin etməyə qabil deyil. İnformasiya təhlükəsizliyi siyasəti təhlükəsizlik mexanizmləri və mərhələləri kompleksinin köməyi ilə realizə olunmalıdır.

Müasir dövrdə biznesdə informasiyanın idarə edilməsi də kompüter şəbəkələri vasitəsilə həyata keçirilir. Şəbəkələr bir çox istifadəçilər üçün vahid informasiya fazasının yaradılmasını təmin edir. Şəbəkə dedikdə verilənlərin ötürülmə vasitələri ilə öz aralarında birləşmiş kompüterlər toplusu nəzərdə tutulur. Verilənlərin ötürülməsi vasitələri bir-biri ilə əlaqələndirilmiş kompüterlər peyk, telefon, radio və s. ötürücülər əsasında qurulmuş rabitə kanallarından, kommunikasiya edici aparatlardan, siqnal vericilərinin müxtəlif tiplərindən və s.dən ibarət ola bilər.

Kompüterlərin hansı şəbəkədə işləməsindən asılı olmayaraq, həmin onlara qoyulmuş proqram təminatının funksiyasına görə kompüterlərin öz resurslarını idarə edən və digər kompüterlərlə mübadiləni idarə edən olmaqla iki qrupa bölünür. Kompüterlərin öz resurslarını əməliyyat sistemi, şəbəkələrin resurslarını isə şəbəkə proqram təminatı vasitəsilə idarə edir. Şəbəkə proqram təminatı ya ayrıca paket, ya da şəbəkə əməliyyat sistemi vasitəsilə həyata keçirilir.

İnformasiya sistemlərinin təhlükəsizliyinə ən böyük hədələr viruslardır. Kompüter virusları təxminən 1980-ci illərin əvvəllərində meydana çıxmışdır. «Kompüter virusu» termini 1984-cü ildə ABŞ-da keçirilən informasiya təhlükəsizliyi üzrə 7-ci konfransda Fred Koen tərəfindən işlədilmişdi. Kompüter viruslarının ümumi qəbul edilmiş tərfi yoxdur. Biz aşağıdakı tərifdən istifadə edəcəyik. Kompüter virusu- elə proqramdır ki, özünü təxminən bioloji virus kimi aparır: çoxalır, maskalanır və ziyanlı təsirlər göstərir (əməliyyatlar yerinə yetirir).[27]

Virusların yayılması dedikdə, şəbəkə və kommunikasiya texnologiyalarında hər bir yenilik virusların yaradılması və yayılması üçün yeni imkanlar, yollar açır. Yaxın vaxtlara kimi viruslar disketlər və digər daşıyıcılar vasitəsi ilə yayılırdı. İnternet viruslar üçün geniş magistral açdı. Kompüter virusları İnternetdə bioloji virusların real dünyada yayılmasından daha sürətlə yayılır. Belə virusların qarşısının alınması üçün müxtəlif antiviruslardan istifadə edilir.

İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması problemi kompleks yanaşma tələb edir. Onun həlli üçün tədbirləri aşağıdakı səviyyələrə bölmək olar:

- qanunvericilik tədbirləri;
- inzibati tədbirlər;
- təşkilati tədbirlər;
- proqram-texniki tədbirlər.

Qanunvericilik tədbirləri müvafiq qanunları, normativ aktları, standartları və s. əhatə edir. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericilik bazası bütün ölkələrdə praktikanın tələblərindən geri qalır.

İnformasiya təhlükəsizliyi siyasəti – təşkilatda məxfi verilənlərin və informasiya proseslərinin mühafizəsi üzrə qabaqlayıcı tədbirlər kompleksidir. İnformasiya təhlükəsizliyi siyasətinin işlənməsinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. Hansı verilənləri və hansı ciddiyyətlə mühafizə etmək lazım olduğunu müəyyənləşdirmək;
2. Müəssisəyə informasiya aspektində kimin və nə həcmdə ziyan vura biləcəyini müəyyənləşdirmək;

3. Risklərin hesablanması və onların qəbuledilən səviyyəyədək azaldılması sxeminin müəyyən edilməsi;

4. Planlaşdırılan bütün texniki və inzibati tədbirlərin təsviri;

5. Baxılan proqramın iqtisadi qiymətinin hesablanması;

6. Müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən təsdiq olunma və sənədləşdirmə;

7. Həyata keçirilmə.

İnformasiyanın etibarlı mühafizəsi üçün vacib olan vasitələrdən biri də şifrələməkdir. Şifrələrin ən başlıca nöqsanı onların elektron ələ keçirilməsidir. Praktiki olaraq yeganə çıxış yolu rabitə xətləri ilə ötürülməzdən əvvəl şifrələrin kriptografik şifrələnməsidir. Aşağıdakı tədbirlər şifrə mühafizəsinin etibarını artırmağa xeyli imkan verir:

- texniki məhdudiyyətlər qoyulması (şifrə çox qısa olmamalıdır, düzgün işarələri olmalıdır və s.)

- şifrənin fəaliyyət müddətinin idarə olunması, onların vaxtaşırı dəyişdirilməsi;

- şifrələr faylına icazənin məhdudlaşdırılması;

- sistemə uğursuz daxilolma cəhdlərinin məhdudlaşdırılması;

- istifadəçilərin təlimatlandırılması;

- şifrə generasiya edən proqramların istifadəsi.

Müasir kriptografiyanın predmeti informasiyanı dələduzların müəyyən əməllərindən mühafizə etmək üçün istifadə edilən informasiya çevirmələridir. Kriptografiya konfidensiallığı, bütövlüyə nəzarəti, autentikasiyanı və müəlliflikdən

imtinanın qeyri - mümkünlüyünü təmin etmək üçün tətbiq edilir. Bütün bu tədbirlər vasitəsilə etibarlı informasiya sistemlərinə yiyələnmək olar. Bu gün informasiya təhlükəsizliyinə təhdidlər təhlükəli amilə çevrilmişdir. Ona qarşı mübarizə aparmaq üçün bütün dünya birliyinin fəal səylərini birləşdirmək, habelə müasir təhdidlərin aradan qaldırılması və qarşısının alınması probleminə əsaslı yeni strateji yanaşmanın formalaşması zəruridir.

Şübhəsiz, informasiya həmişə ən mühüm resurs olmuşdur, lakin məhz XXI əsrdə bu resurs biznesin fəaliyyəti üçün həyati zərurətə çevrilmişdir. Digər tərəfdən, bu gün biz hamımız global informasiya mübadiləsinin iştirakçıları kimi yeni informasiyanı təhlil etmək, ondan istifadə etmək, onu yaratmaq üçün praktiki olaraq qeyri-məhdud imkanlar qazanmış, onu hamı üçün əlçatan etmişik. İnformasiyanın artmaqda olan əhəmiyyəti qarşılıqlı informasiya təsiri proseslərinin tənzimlənməsinin təmin olunması üçün dövlətin fəal müdaxiləsini tələb edir. Biz unutmamalıyıq ki, informasiya texnologiyalarının inkişafı artıq bu gün cəmiyyətin həyatının demək olar bütün sahələrində genişmiqyaslı mənfi nəticələr doğurur.

3.2. Biznesin təhlükəsizlik xidmətinin səmərəli strukturunun tətbiqi

Təhlükəsizlik xidməti aşağıdakı təşkilati struktur vahidlərdən ibarət olmalıdır:

- rejim sektorunun və mühafizə sektorunun tərkibində rejim və mühafizə şöbəsi - rejim və mühafizə şöbəsi təhlükəsizlik xidmətinin sərbəst struktur bölməsidir və təhlükəsizlik xidməti rəisinə tabe olur.

- informasiyanın qorunması şöbəsi - Xüsusi müdafiə şöbəsi informasiyanı mühafizə sisteminin təşkili və səmərəli fəaliyyətinin təminatı üçün nəzərdə tutulmuşdur.

- mühəndis - texniki qrupu - Müdafiənin texniki vasitələrinin köməyi ilə müəssisənin fəaliyyətinin təhlükəsizliyin təmin olunması mühəndis-texniki qrupunun əsas vəzifəsidir.

- xarici fəaliyyətin təhlükəsizliyi qrupu - Xarici fəaliyyətin təhlükəsizliyi qrupunun əməkdaşları obyektin əhatə mühitinin (rəqiblər, ziyarətçilər, müştərilər və s.) öyrənilməsi üzrə xüsusi tədbirlər işləyib hazırlayırlar və həyata keçirirlər:

Təhlükəsizlik xidmətinin göstərilən strukturu universal deyil və hər bir təşkilat üçün özünəməxsus olur. Xüsusi halda, ona yeni şöbələr daxil edilə bilər, məsələn yanğın təhlükəsizliyi şöbəsi, personalı idarəetmə qrupu və s.

Təhlükəsizlik xidmətinin fəaliyyətinin əsas funksiyalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Başqa müəssisələr tərəfindən aparılan haqsız rəqabət şəraitinin müəyyən edilməsi - müəssisələrin istehsal və kommersiya fəaliyyətini tənzimləyən qüvvədə olan qanunvericiliyin və ya mallar və xidmətlər bazarında rəqiblər arasında qəbul edilmiş münasibətlərin norma və qaydalarının pozulması ilə bağlı vasitələrin və metodların rəqabət mübarizəsində tətbiqi başa düşülür. Yəni: hüquqları tapdalanmış qiymətlər və kommersiya şəraitinin yaradılması, yanlış reklam, hərraclarda gizli sözləşmə, mal və xidmət təchizatının keyfiyyəti standartlarının və çatdırılma şərtlərinin pozulmaları və s.

2. Cinayət və dələduzluq işləri üzrə məlumatın yığılması. Cinayət işlərini şərti olaraq iki qrupa bölmək olar: müəssisənin personalına qarşı cinayətlərin törədilməsi və təsisçinin mülkiyyətinə qarşı cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar cinayət işləri.

3. Müəssisənin kommersiya sirrinin yayılması faktlarının araşdırılması- Hüquqi və fiziki şəxslərin istehsal, texnoloji, idarəetmə, maliyyə və başqa fəaliyyəti ilə bağlı, sahibinin razılığı olmadan açıqlanması, onların qanuni maraqlarına ziyan vura bilən məlumatlar;

4. Müəssisə ilə müqavilə bağlamış (tərəfdaşlar) şəxslər haqqında məlumatın yığılması. Müəssisə adətən iki tip müqavilələr bağlayır: kommersiya (malların təchizatına və ya xidmətin göstərilməsinə aid) və əmək (öz daimi və ya müvəqqəti işçiləri ilə) müqavilələri.

5. Borcunu ödəyə bilməyən, etibarsız işgüzar əməkdaşların aşkar edilməsi. O əməkdaş borcunu ödəyə bilməyən hesab edilir ki, kreditin alınması üçün onu qaytarmaq qabiliyyətini təsdiq edən ilkin şərtləri yoxdur. Təhlükəsizlik xidməti borcunu ödəyə bilməyən əməkdaşları həm müqavilə bağlanana qədər aşkar etməli, həm də müqavilənin reallaşdırması prosesində və vaxtli - vaxtında bundan müəssisənin rəhbərliyini məlumatlandırmalıdır.

6. İşgüzar danışıqların aparılması üçün məlumatın yığılması. Təhlükəsizlik xidmətinin əməkdaşları həm danışıqlara hazırlıq mərhələsində, həm də onlar aparılarkən informasiyanın yığılmasında iştirak edirlər.

7. Personalın həyatının və sağlamlığının rəqib qəsdlərindən müdafiəsi. Personalı qarşı rəqiblər tərəfindən yaranan bütün hədələrin qarşısının alınması.

8. Müəssisənin əmlakının mühafizəsi. Müəssisə mülkiyyətində olan bütün obyektlərin mühafizəsinin təmin edilməsi.

9. Müəssisə rəhbərliyinə və personalına təhlükəsizliyin təmin olunması məsələləri üzrə məsləhət və təlimatların verilməsi. Təhlükəsizlik xidmətinin vəzifələrinə müəssisənin əməkdaşlarına təhlükəsizliyin təmin olunmaları məsələləri üzrə yalnız

məsləhət və tövsiyələr vermək daxil deyil, həm də bu məsləhət və tövsiyələrin reallaşdırması daxildir.[17]

Kommersiya müəssisəsinin istənilən təhlükəsizlik xidməti öz fəaliyyətində ona əsaslanır ki, mühafizə- bu əraziyə girişin məhdudiyyəti və ərazinin, binaların, informasiyanın, istehsal vasitələri və predmetlərinin, istehsal edilən məhsulların müdafiəsi üzrə təşkilati və texniki tədbirlər kompleksindən istifadə etməklə təhdidlərin reallaşdırmasına maneələrin və çətinliklərin yaranma formasında, həmçinin qorunan şəxslərə cinayətkarlar tərəfindən hər hansı ziyanın vurulmasının qarşısının alınması və onların fəvqəladə vəziyyətlər yaranan vaxt müdafiə üçün göstərilən xidmətdir. Təbii ki, şəxsi mühafizə fəaliyyəti hüquqi şəxslərə qarşılıqlı müqavilə əsasında müvafiq lisenziyalı xidmətlərin göstərilməsindən ibarətdir.

Kompleks təhlükəsizlik xidmətinin fəaliyyətinin müvəffəqiyyəti aşağıdakılardan birbaşa asılıdır:

- mühafizə əməkdaşlarının ixtisaslarının müvafiqliyi;
- işçilərin öz funksional vəzifələrini yerinə yetirmək qabiliyyətini göstərmək bacarığı.

Tam təhlükəsizlik təminatı vasitələrinin olmadığı kimi, firmanı öz əməkdaşlarının neqativ hərəkətlərindən tamamilə qorunmağa imkan verən universal sistemlər hələlik yoxdur. Ancaq bu təhlükəni maksimum dərəcədə azaltmaq, onu nəzarət altında saxlamaq və gözlənilməz nəticələrdən qaçmaq imkanı var. Bu - planlaşdırılmış, ardıcıl və məqsədyönlü təşkil olunmuş kadr siyasətidir. O düşünülmüş biznes planlar kimi müəssisənin normal işinin zəruri şərtini təşkil edir. Bu siyasət üç əsas prinsipə əsaslanır: müasir metodların köməyi ilə personalın optimal seçilməsi; firmada personalın birgə işi üçün əlverişli münasibətlər sistemini dəstəkləyən təşkilati mədəniyyət; düşünülmüş və düzgün qurulmuş mükafat və xidməti artım sistemi bir arada kompleks şəkildə təşkil olunmalıdır.

3.3. Banklarda təhlükəsizliyin təmin olunmasında daxili nəzarətin effektivliyinin təkmilləşdirilməsi

Bank sistemində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması dedikdə, banklarda korporativ resurslardan kompleks şəkildə səmərəli istifadənin təmin olunmasıdır. Səmərəli istifadə dedikdə, yəni, banka qarşı yarana biləcək mümkün və potensial təhlükələrin qarşısının alınması və gəlirliliyin maksimallaşdırılması funksiyalarının effektiv olaraq həyata keçirilməsi və sabit qalmasının təmin edilməsi başa düşülür. Bank sistemində iqtisadi təhlükəsizliyin səviyyəsi, bankdaxili nəzarət sisteminin fəaliyyətindən də asılıdır. Optimal daxili nəzarətin təşkili və daimi olaraq fəaliyyət göstərməsi banklarda təhlükəsizlik tədbirlərinin təmin olunmasına çox böyük köməklik edir. Bankdaxili nəzarət haqqında qısa məlumat verək.

Günümüzdə bank sisteminin yüksək inkişaf səviyyəsi və ölkəmizdə aparılan islahatlar bankların fəaliyyətində də bəzi dəyişikliklərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Belə ki, bankların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və inkişafı üçün mütəmadi təkmilləşdirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesində bank işinin və siyasətinin ümumi strateji istiqamətləri, daxili nəzarət sisteminin yaradılması, tətbiqi və əməliyyatların düzgün və tam olaraq zamanında aparılması daimi olaraq diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu baxımdan daxili nəzarət sistemləri bank aktivlərinin qorunması, məlumatların yığılması və təhlil edilməsi, maliyyə hesabatlarının düzgünlüyü və etibarlılığının təmin olunması prosesində nöqsanların aşkarlanması və aradan qaldırılması üçün ən səmərəli vasitədir. Fəaliyyət prosesində daxili nəzarət mexanizmlərini təmin etmək məqsədilə hər bir bank aşağıdakı qayda və prinsiplərə diqqət yetirməlidir:

- Səmərəli təşkilati strukturun qurulması,
- Zəruri siyasət və uçot qaydalarının təmin edilməsi,

- Aktivlərin qorunması üçün tədbirlər planının işlənilib hazırlanması,
- Daxili audit üzrə səmərəli proqramın olması.

Bankda müvafiq daxili nəzarət mexanizmləri oşlənib hazırlanarkən bankın bütün filial və şöbələri əhatə edilməli, təşkilati strukturda səlahiyyətlərin və vəzifələrin dəqiq və aydın bölgüsü öz əksini tapmalıdır. Bankın şöbələri üzrə hər fəaliyyət növü üçün müvafiq siyasət və daxili prosedur qaydaları yaradılmalı, habelə həmin siyasət və qaydalara əməl olunmasına nəzarət etməkdən adekvat nəzarət sistemi müəyyənləşdirilməlidir. Səlahiyyət və vəzifələr isə elə bölüşdürülməlidir ki, hər bir əməliyyatın baş verməsi anından sonunadək onu bir şəxs həyata keçirməsin.

Rəhbərliyin, daxili nəzarəti yerinə yetirən əməkdaşların zəruri hazırlıq keçməsinə, lazımi biliklərə yiyələnməsi və bunun üçün yetərli vaxt ayrılmasını təmin etməsi zəruridir. Hər bir bankın uçot sistemi Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi uçot standartlarına və müasir bank işi prinsiplərinə uyğun olmalıdır.[2]

Bankın uçot məlumatları onun həqiqi maliyyə vəziyyətini və əməliyyatların dəqiq nəticələrini əks etdirməlidir. Aktivlərin qorunması, onlara nəzarətin təşkili və idarə edilməsi məqsədilə səlahiyyətli əməkdaşlar üçün səmərəli prosedur qaydalarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin bankda ən mühüm aktivləri və sənədləri qorumaq üçün gözlənilməz vəziyyətlərdə habelə bankın əmlakına başqa növ daxili və xarici təsirlərin nəticəsində zərər dəyməsinin qarşısını almaq məqsədilə tədbirlər planı hazırlamaq və tətbiq etmək lazımdır. Bankın fəaliyyətinin inkişafına, əhəmiyyətliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş müstəqil, obyektiv, təminatverici və məsləhətverici fəaliyyət olan daxili audit bankda ən səmərəli daxili nəzarət vasitəsidir. Daxili audit fəaliyyəti, riskin idarə edilməsinə, nəzarət və idarəetmə formasının qiymətləndirilməsinə və inkişafına sistemli yanaşmaqla banka öz məqsədlərinə nail olmaqda yardımçı olur.

Daxili auditin əsas məqsədlərindən biri əməliyyat sistemləri, prosesual nəzarət mexanizmləri və sənədləşmənin mükəmməlliyi, təsirliliyinin və etibarlılığının müəyyənləşdirilməsinə yönəldilmiş yoxlamalar və təhlillər aparmaq yolu ilə bankın kapitalının və əmlakının(aktivlərinin) qorunmasıdır.

Daxili auditin fəaliyyətlə əlaqədar məqsədləri əsasən aşağıdakılardır:

- Qüvvədə olan qanunvericiliyə, qaydalara və normativ aktlara əməl olunmasını yoxlayıb təhlil etmək,
- Görülən işin bankın siyasətinə və məqsədlərinə uyğunluğunu yoxlamaq,
- Uyğunsuzluqları, nöqsanları və saxtakarlıqları əvvəlcədən müəyyən etmək və aradan qaldırmaq,
- Muhasibat uçotunun, operativ və inzibati nəzarətin adekvatlığını təhlil etməklə əməliyyat və hesabatların səmərəliliyinə qiymət vermək.

Müşahidə şurası tərəfindən yaradılan Audit Komitəsinin səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- Bankın audit siyasətini və strategiyasını müəyyən etmək;
- Daxili audit planlarını təsdiq etmək və audit departamentinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirmək;
- Kənar auditin təyin edilməsi ilə əlaqədar bankın səlahiyyətli idarəetmə orqanlarına təkliflər vermək;
- Kənar auditlə birgə işi təşkil etmək, auditin nəticə və tövsiyələrinin həyata keçirilməsinə yardım etmək;
- Bankın idarəetmə orqanları ilə kənar auditorlar, habelə nəzarət orqanları arasında əlaqələr qurmaq;
- Daxili nəzarət sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə dair Səhmdarların Ümumi Yığıncağına və Müşahidə Şurasına təkliflər vermək;

- Səlahiyyətləri daxilində, lazımi hallarda qəbul etdiyi qərarların icrası üzərində monitoring keçirmək;

- Mərkəzi Bankın normativ xarakterli aktları ilə nəzərdə tutulmuş digər səlahiyyətləri həyata keçirmək.

Komitə qanunla məyyən edilmiş aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- Daxili Audit Departamentinin əsasnaməsini təsdiq etmək;
- Bankın inzibati, əməliyyat, uçot siyasəti və proseduraları, müvafiq daxili nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər vermək;

- Əməliyyatlarla bağlı vəzifələrin və məsuliyyətin bölüşdürülməsinin və əməliyyatlar üzrə ikili nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər vermək;

- Daxili audit departamentinin büdcəsi, daxili auditorların vəzifədə irəliləyişi, işdən kənarlaşdırılması və ya azad olunması, habelə mükafatlandırılması barədə bankın Müşahidə Şurasına təkliflər vermək;

- Bankdaxili nəzarətin vəziyyətinin bankın reqlamentinə və fəaliyyətinin Strateji Plana (Biznes Plana) uyğunluğunun yoxlanılmasına dair audit hesabatlarını, habelə auditin müstəqilliyini və onun nəticəsinin əsaslandırılmasını qiymətləndirmək və təsdiq etmək;

- Daxili audit yoxlamasının nəticələrini, rəy, təklif və tövsiyələrini Müşahidə Şurasına təqdim edərək birgə təhlil etmək. Aşkar edilmiş səhvlərin, nöqsanların, uyğunsuzluqların və pozuntuların aradan qaldırılması barədə Müşahidə Şurasına təkliflər vermək;

- İllik maliyyə hesabatlarını nəzərdən keçirmək və onların tam və Komitə üzvlərinə məlum olduğu məlumatla uyğun olmasını müəyyən etmək;

- Kənar auditin gedişi zamanı bankın fəaliyyətinə dair mühüm fakt və məlumatların kənar auditora təqdim edilməsini təmin etmək;

- Kənar auditorlardan audit zamanı aşkar olunan mühüm faktlar və hadisələr haqqında məlumatın dərhal Komitəyə təqdim edilməsini tələb etmək;
- Bankın daxili nəzarətinə və maliyyə vəziyyətinə dair mühüm məlumatları əks etdirən kənar auditor hesabatının İdarə Heyətinə təqdim edilməsini təmin etmək;
- Kənar auditor, İdarə Heyəti və digər inzibatçılarla birlikdə hesabatı müzakirə və təhlil etmək, çatışmazlıqların və pozuntuların aradan qaldırılması üçün tədbirlər planlarının hazırlanması üzrə təkliflər vermək;
- Zərurət yarandıqda mühüm məsələlərin müzakirə edilməsi məqsədi ilə Mərkəzi Bankın, bankın digər idarəetmə orqanlarının və kənar auditorun iştirakı ilə görüşlərin keçirilməsini təşkil etmək.[15]

Bank daxili auditii funksiyası aşağıdakı minimum tələblərə cavab verməlidir:

1. Auditorun hərtərəfli, dolğun işlənib hazırlanmış proqramı olmalıdır.
2. Auditorun audit oxlaması barədə dəqiq, dolğun rəyi olmalıdır.

Daxili auditin səmərəliliyi, daha çox tövsiyələrin yerinə yetirilməsi üçün nəzarətin davam etdirilməsindən asılıdır.

Daxili audit həm ümumi bank üzrə, həm də ayrı-ayrı şöbələr üzrə keçirilə bilər. Daxili auditor yoxlamasının hər bir sahə üzrə risk dərəcəsindən asılı olaraq, ildə bir dəfədən az olmamaqla keçirilməsi məqsəduyğundur.

Bankın maliyyə təhlükəsizliyinin obyektiv qiymətləndirilməsi həddindən artıq çətin məsələdir. Onun həllində bank fəaliyyətini kompleks xarakterizə edən göstəricilər xüsusi yer tutur. Bu göstəricilərə misal olaraq kapital yetərliyi, aktivlərin keyfiyyəti və likvidliyi, risk səviyyələri aiddir. Bütün bu göstəricilər arasında sıx qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Təhlükəsizliyin təmin edilməsi strategiyası, strateji hədəflərin reallaşması istiqamətindəki idarəetmə yanaşmalarının məcmusudur. Bu strategiyanın sağlam və sistemli bir şəkildə seçilməsi, banklarda kommersiya və bank sirri olan informasiyaların qorunmasına, banka mülkiyyət xarakterli zərərin dəyməsinə, bir sözlə bankın müstəqil

fəaliyyət göstərməsinə mane olan hədələrdən maksimum şəkildə qazanlı çıxmasına zəmanət verir.

Günümüzdə bankların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və hədəflərə istiqamətlənmiş daimi fəaliyyəti üçün bank çalışanlarının da təhlükəsizliyinin təmin edilməsi lazımdır.

Müəssisə və firmaların personalının təhlükəsizliyin təmin olunmasının yerli və xarici təcrübəsi personalın həyatına və sağlamlığına fiziki qəsd təhdidlərindən müdafiənin dörd əsas istiqaməti seçməyə imkan verir:

- personalın fiziki mühafizəsi bölməsini daxil etməklə müəssisədə təhlükəsizlik xidmətinin formalaşdırılması;
- müəssisədə personala fiziki təhdidlərin qabaqlanmasının ümumi tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- fiziki mühafizə bölmələrinin gündəlik səmərəli fəaliyyətinin təşkili;
- ekstremal vəziyyətlərdə müəssisənin konkret əməkdaşlarının təhlükəsizliyin təmin olunması operativ tədbirlərin keçirilməsi.

İki məqamı xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Birincisi, bu istiqamətlərin qarşılıqlı sıx əlaqəsi, bu əlaqə savadlı idarə fəaliyyətinin və kadr siyasətinin köməyi ilə müəssisə personalının fiziki mühafizəsi sistemini təşkil etməlidir. İkincisi, müəssisənin personalının təhlükəsizliyin təmin olunması üzrə tədbirlərdə onun bütün əməkdaşları iştirak edirlər. Heç kimdə yanlış fikirlər olmamalıdır ki, əgər mühafizəçilər varsa, onlar da bütün mühafizə məsələlərini həll etsinlər. Mühafizəçilər - xüsusi xidmətdir və o ancaq xüsusi, son dərəcə peşəkar məsələlər kompleksini həll edir. Müəssisədə ümumi təhlükəsizlik rejimi isə bütün personalın iştirakı ilə dəstəklənir. Bu həm kommersiya sirlərinin, buraxılış rejiminin qorunması, maddi dəyərlərin, maliyyə vasitələrinin mühafizəsi, həm də bu və ya digər vəziyyətdə müəyyən şəxsi davranış qaydalarına riayət etməkdir.

Qorunan şəxslər özü şəxsi təhlükəsizlik təminatının aşağıdakı qaydalarına riayət etməyə məcburdur:

- gün və ya ən yaxın gələcək üçün öz planları haqqında məlumatları yaymaması, bu haqda son anda məlumat verilməsi;
- qarşıdakı planlar və səfərlər haqqında telefonla danışqlarına yol verilməməsi;
- səfərlərin, təyyarələrin və başqa nəqliyyat növlərinin reyslərinin marşrutlarının təhlükəsizlik xidməti ilə məcburi qaydada razılaşdırma;
- avtomobildən istifadə edərkən, poçtla alınmış bağlamaları, paketləri, zərfləri açarkən xüsusi ehtiyatlılığa riayət etmə;
- şəxsi mühafizəyə daxil olan təhlükəsizlik əməkdaşlarının dəqiq seçimi və daimi tərkibinin təminatı. Onlardan kiminsə əvəzlənməsi qorunan şəxslə məcburi surətdə razılaşdırılmalıdır.[8]

Sahibkarlıq fəaliyyəti - bu "hədə" və "risk" altında həyata keçirilən fəaliyyətdir, yəni biznes sahibi ilk növbədə öz müəssisəsinə baxmalı və ilk növbədə müdafiə etmək lazım olan həyati əhəmiyyətli maraqları müəyyən etməlidir. Dövlət yardımına ümid etmədən, bu maraqları müdafiə etmək, şirkətin özünə lazımdır. Firmanın təhlükəsizliyinin müdafiəsinin təminatı üzrə alətlərdən biri onun bazasında şəxsi təhlükəsizlik xidmətinin yaradılması ola bilər. Təsadüfi deyil ki, ictimaiyyət içində nüfuzlu yerə sahib olan və pulu saymağı bacaran qərb biznesmenləri gəlirin 4/1-ə qədərini şəxsi təhlükəsizlik sisteminin saxlamasına xərcləyirlər.

Təhlükəsizlik xidmətinin məqsədlərinin, struktur və funksiyalarının bilavasitə öyrənməsinə keçməzdən əvvəl, müəssisə üçün xüsusi müdafiəyə ehtiyac duyulan obyektlərin siyahısını müəyyən etmək lazımdır.

Birincisi, onlara aşağıdakılar aiddir:

- müəssisə ərazisi;
- müəssisə ərazisində yerləşdirilmiş obyektlər (binalar, qurğular);

- (konfidensial)məxfi informasiya (sənədlər, məmulatlar) daşıyıcıları;
- maddi dəyərlər (mal və maddi qiymətlilər).

İkincisi, müəssisə rəhbərliyi, məxfi informasiya ilə işləyən personalı xüsusi mühafizə obyektlərinə aid edirlər. Rəhbərliyin və personalın mühafizəsinin əsas məqsədləri - gündəlik fəaliyyətlərdə və fəvqəladə vəziyyətlərin yaranması zamanı onların şəxsi təhlükəsizliyinin təminatı, müdafiə edilən informasiyaların cinayətkarların əldə etməsinə mümkün cəhdlərin qarşısının, bu şəxslərə fiziki və başqa yolla zorakı təsirlərlə alınması, qorunan şəxslərin müxtəlif vəziyyətlərdə davranış xüsusiyyətləri üzrə tövsiyələrin hazırlanmasıdır. Digər əhəmiyyətli məqsədlərə həmçinin aşağıdakılar aiddir:

- kənar şəxslərin (cinayətkarların) müəssisənin ərazisinə (obyektlərinə) keçmək cəhdlərinin qarşısının alınması;
- qorunan əraziyə qeyri-qanuni girmiş (girməyə çalışan) şəxslərin vaxtında aşkar edilməsi və tutulması;
- qorunan ərazidə məxfi informasiya daşıyıcılarının və maddi vasitələrin etibarlı qorunmasının və olanların kənar şəxslərin əlinə keçməməsinin təminatı, bununla da müəssisəyə ziyan dəyməsinin qarşısının alınması;
- qorunan obyektə hadisələrin qabaqlanması və onların nəticələrinin aradan qaldırılması.

Mühafizə sisteminə aşağıdakılar daxil edilir:

Mühafizə (gözetçi) bölmələrinin şəxsi heyəti; mühafizənin texniki vasitələri; mühafizə məsələlərini yerinə yetirən şəxsi heyətin və istifadə edilən texniki vasitələrin yerləşdirilmə yerləri; obyektlərin mühafizəsi metodları.

Mühafizənin şəxsi heyətinin yerləşdirilməsi yerləri kimi buraxılış rejiminin təşkili sisteminin əsas elementlərindən biri, nəzarət buraxılış məntəqələri istifadə edilir.

Müəssisələrin mühafizəsi zamanı istifadə edilən mühafizənin texniki vasitələri iki qrupa bölünür:

- aşkar etmə vasitələri (yanğın və mühafizə siqnalizasiyası, "həyəcan" xəbərdarlığı, mühafizə kameraları və monitorları, mühafizə işıqlandırması, radio əlaqə, birbaşa daxili əlaqə, polislə birbaşa telefon bağlantısı və başqaları);

- aşkar etmə və ləğv etmə vasitələri (yanğın söndürmə vasitələri, fərdi müdafiə vasitələri, qaz tələləri, avtomobil nəqliyyatı, silah, mühəndis-texniki vasitələri və başqaları).

Müəssisənin təhlükəsizliyinin və informasiyanın qorunmasının təminatı üzrə fəaliyyətin təşkilini miqyasından və gücündən asılı olaraq; xüsusi təhlükəsizlik mərkəzlərinin gücü ilə abunəçi xidmətindən şirkətin özünün tam miqyaslı xidməti kimi reallaşdırıla bilər.

Əgər müəssisə özünün xüsusi ştatlı mühafizə bölmələrini yaratmırsa bu sahədə xüsusi fəaliyyət göstərən şirkətlərin xidmətlərindən müqavilə əsasında istifadə edirlər.

Əvvəl qeyd edildiyi kimi, müəssisənin (firmalar, şirkətlər və s.) təhlükəsizlik xidmətinin strukturu, sayı və tərkibi müəssisənin real ehtiyacları ilə və onun informasiyasının məxfilik dərəcəsi ilə təyin edilir. Buna görə də təhlükəsizlik xidmətinin universal strukturunu təsəvvür etmək mümkün deyil, ancaq böyük dövlət əhəmiyyətli sənaye müəssisələrində, səhmdar cəmiyyətlərdə, sənaye-maliyyə qruplarında, holdinqlərdə və s. təhlükəsizlik xidmətinin təşkili zamanı əksər hallarda ona daxil edilməli olan əsas struktur bölmələrini qeyd etdik.

Nəticə

Yuxarıdakı bölmələrdə də qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanda son illərdə uğurlu fəaliyyət göstərən bankların sayı artmaqdadır. Uğurlu fəaliyyət demək hədəflədikləri mənfəət deməkdir. Bu mənfəətə də nail olmaq üçün yuxarıda qeyd etdiyimiz kompleks tədbirlərə yetəri qədər vəsait ayrılmalıdır. Xarici şirkətlər qazanclarının çox hissəsini bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün ayırırlar. Ölkəmizdəki bir sıra bankların uğursuzluğunun səbəblərindən biri bu tədbirlərə yetəri qədər fikir verilməməsi üzündəndir. Yəni mənfəət əldə etmək üçün mənfəət gətirən amillərin təhlükəsizliyi tam və daimi olaraq təmin edilməlidir.

Bank sektorunda təhlükəsizliyi təmin etmək üçün, yaranabiləcək hədələrin əvvəlcədən proqnozlaşdırılması, təhlili və qruplandırılması lazımdır. Bunların tam olaraq aradan qaldırılması mümkün deyil, qeyd etdiyimiz tədbirlər vasitəsilə onların təsirini minimuma endirmək mümkündür. Bunun üçün proqnoz, təhlil və qruplandırmadan sonra kompleks əks tədbirlər planının işlənilib hazırlanması lazımdır. Bank sektorunda iqtisadi təhlükəsizlik dedikdə, maliyyə, personal, informasiya, hüquqi, təşkilati, texniki və texnoloji təhlükəsizliyin təmin olunması hesabına bankın müstəqilliyinin və mənfəətliliyinin təmin olunması nəzərdə tutulur. Yekun hesabatlarda bank bu müstəqilliyin nəticəsində mənfəətli olursa, işçilər və cəmiyyət arasında etibar qazanır. Bu da bankın fəaliyyətinin davamlılığı üçün əhəmiyyətli məsələlərdəndir. Bankın müştərilərin etibarını qazanması öz mənfəətini nəinki təmin etməsi hətta bu mənfəətin davamlılığını təmin etməsi deməkdir. Mənfəətli olan bank müştərilərlə yanaşı səhmdarlarında marağına səbəb olur. Buda bank üçün mühüm əhəmiyyətli məsələlərdəndir.

Fevral ayında manatın qəflətən devolivasiyaya uğramasından sonra ölkənin bank sistemində ciddi problemlər yaşanır. Xüsusilə kreditlərin verilməsində və qaytarılmasında yaşananlar böyük böhranın ilk siqnalları hesab oluna bilər. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, əhalinin böyük qismi kredit asılılığındadır. Hətta eyni zamanda bir neçə banka kredit ödəyən vətəndaşların sayı da çoxdur. Son zamanlar yaşanan iqtisadi böhran, bir sıra iş yerlərinin bağlanması əhalinin maddi durumuna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərərək. Qiymət artımı, rifah halının aşağı düşməsi də əhalinin “kredit böhranına” düşməsinə səbəb olub.

Hal-hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən 44 bankdan 25 bank tərəfindən internet bankçılıq xidməti, 15 bank tərəfindən isə mobil bankçılıq xidməti təqdim olunur. Çünki hal-hazırkı şəraitdə internet həyatımızın ayrılmaz hissəsidir. Həmdə İnternet bankçılığı müştərilərə rahatlıq yaradır. 2014-cü il ərzində internet bankçılıq xidməti ilə aparılan əməliyyatların həcmi 1,284 mlrd. manat, əməliyyatların sayı isə 657 min ədəd təşkil edib. Mobil bankçılıq üzrə isə əməliyyatların həcmi 20 mln. manat, sayı isə 264 min ədəd təşkil edib. 2011-ci illə müqayisədə internet və mobil bankçılıq üzrə əməliyyatların həcmi müvafiq olaraq 51 və 17 dəfə artıb. 2013-cü ildə kibercinayət nəticəsində 113 milyard dollar ziyan dəyib və əvvəlki illərə nisbətən kibercinayətkarlıqdan zərərçəkənlərin sayının 50% artıb. Onlayn maliyyə əməliyyatlarında baş verən fırıldaqçılıq hallarının 71%-nin bank sektorunda olduğu da aydındır. Rəqəmlərdən də göründüyü kimi gəlirin çox böyük bir hissəsi kibercinayətlər üzündən təhlükə altındadır. Əlbəttə hər bir bank özünün təhlükəsizlik konsepsiyasını işləyib hazırlasa və bütün çalışanları tərəfindən riayət edilsə bütün gəlirləri və vəsaitləri də güvən altında olar. Bunun üçün təhlükəsizlik sistemləri daimi olaraq innovasiyaları izləməli, daim yenilənməlidir.

Bu sahədə təkliflərə gəlincə isə dünyanın qabaqcıl ölkələrinə nisbətən respublikamız gənc bir respublikadır. Burdan da aydın olur ki bank sistemi də gəncdir.

İnkişafın ilkin mərhələsindədir. Yerli banklar xarici banklardan yüksək faizli kreditlər götürürlər. Bunun da əsas səbəbi xarici banklardan kredit vasitəçi banklar vasitəsilə həyata keçirilir. Yüksək faiz səbəbindən də banklar krediti yerli təşkilatlara və əhaliyə yüksək faizlə verirlər. Bu da kreditin geri ödənməsinə çox böyük problemlər yaşanır. Problemlə kreditlərin miqdarı artır. Bununda banka həm maddi, həm də mənəvi ziyanları olur. Banklar öz sərmayələri hesabına kreditləri aşağı faizlə versə bu cür problemlər yaşanmaz. Maraqlı bir faktı vurqulamaq istərdim 2,5 milyon nəfərin banklara kredit borcu var. Bu borcun ümumi məbləği isə 18 milyard manat təşkil edir. Araşdırmalara əsasən götürülən kreditin hər 18 manatından 1 manatı ödənilməmiş qalıb.

Banklarda çalışan mütəxəssislərin bankdaxili nizamnaməyə uyğun olaraq vaxtında iş stajına görə rotasiyaların edilməsi. Çünki vaxtında vəzifəsi artırılmayan mütəxəssis ruh düşkünlüyü yaşayır. Buda onun həvəslə işləməsinə mane olur.

Bank sektorunda da digər sahələrdə olduğu kimi keyfiyyət və kəmiyyət anlayışları əksər zamanlarda toqquşur. Bəzi banklar xidmət şəbəkəsini, nümayəndəlik, filial, şöbə, xidmət bölmələrinə, bankomat, cash-in bankomatları, məlumat köşkləri və s. genişləndirməyə çalışırlar. Bununla yanaşı bəzi banklar isə distansion, məsafədən, online kredit verilişi, əmanətlərin qoyuluşu, sms kredit və s. kimi müasir üsullardan istifadə edərək məsələyə həll yolu tapmağa çalışırlar. Təbii hər iki halda bank müştərilərə daha yaxşı və sərfəli xidmət təklif etməyə, nəticədə müştərilərinin sayını artırmağa səy göstərir. Bu məsələlərin bizim banklarda da tətbiq edilməsini məsləhət görərdim.

Növbəti müştəri üçün əsas və ehtiyac duyulan xidmətlərdən biri də 7/24 saat ərzində xidmətdir. Təbii ki, bu istiqamətdə banklarımız xeyri irəliləyiş əldə etmişdir. Beləki, banklarımızın elə filialları vardır ki, onlar 24 saat ərzində müştərilərə xidmət göstərir (BankRespublika, Unibank və s.), bəzi bankların filialları isə 20-22 saat fəaliyyət göstərir. Filialların bir qismi isə bayram günlər də belə müştərilərə xidmət göstərir (ASB, Unibank, Bank of Baku, AccessBank və s.). Baxmayaraq ki, hələdə

ancaq səhər 9, axşam 6 iş rejiminə sahib, bayram günlərində çox az müddət fəaliyyət göstərən banklarımız da kifayət qədərdir. Təkcə filialın müştəriyə xidməti yetərli deyil, digər tərəfdən 7/24 saat xidmət göstərən bankomatlar, cash-in, online xidmətlərin olması da çox vacib məsələdir. (44bankdan 25-də artıq var).

Fikrimcə bank sektorunda ən lazım olan yenilik bankların sayının azaldılmasıdır. Yaxın gələcəkdə bu sistemlərin bank sektorumuza tətbiqi məncə çox gözəl olardı.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. AR Mərkəzi Bankı Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 2005.
2. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı 2005.
3. Azərbaycan Respublikasının bank sistemində maliyyə hesabatlarının tərtib və təqdim olunması Qaydaları Bakı 2003.
4. Banklarda daxili nəzarət və daxili auditin təşkili barədə Qaydalar. Bakı 1999.
5. Daxili Audit Standartı 2013.
6. AR Mərkəzi Bank statistik bülleten 2014.
7. Xalq Bank illik hesabat 2014.
8. “Kommersiya bankları bank xidmətlərinin göstərilməsinin baza əsası kimi”. Kərimov A.E. Azərbaycanın vergi jurnalı. Bakı 2011.
9. “İnformasiya iqtisadiyyatı informasiya cəmiyyətinin əsası kimi” Hacızadə E.M. vergijurnalı : 16.04.13.
10. Sadıqov M. M. “Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasında maliyyə-kredit mexanizminin rolu” Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin 70 illik yubileyinə həsr edilmiş elmi-praktik konfransın tezisləri. Bakı – 2002.
11. Manafov Q.N. “Sahibkarlığın nəzəri və praktiki məsələləri” Bakı, 1997
12. Abbasov A.B. elmi redaktəsi ilə “Biznesin təşkili və idarə edilməsi” Dərslik. Bakı 2011
13. Məmmədov N. M. , Bərxudarov M. İ. “İqtisadi təhlükəsizlik“ Bakı 2006.
14. Məmmədov Z. F “Bank fəaliyyətinin əsasları”. Bakı 2013
15. İsmayılov C.A. “ Bank auditinin əsasları” mühazirələr toplusu.
16. Gizem Akalp, Nürettin Yamankaradeniz “İşletmələrdə güvenlik kültürünün oluşumu” 2013

17. Yaroçkin İ. V, Buzanova V. Y “Biznesin və sahibkarlığın təhlükəsizliyinin əsasları” Bakı 2008.
18. Марков М. М. “Системное развитие предпринимательства как фактор обеспечения экономической безопасности” Санкт-Петербург 2009
19. Сенчагов В.К “Экономическая безопасность: Производство-Финансы-Банки” Финстатинформ 1998.
20. Гамза В. А, Ткачук И. Б, Жилкин И. М “Безопасность банковской деятельность” Москва 2014.
21. www.cbar.az (Mərkəzi Bankın rəsmi veb saytı)
22. www.xalqbank.az (Xalq Bankın rəsmi veb saytı)
23. data.worldbank.org (Dünya Bankının rəsmi veb saytı)
24. www.csl-az.com (AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası)
25. www.vergijurnalı.az
26. www.banker.az
27. www.ictnews.az
28. www.bankir.ru